

A-9467 *Luulum.*
**EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED**

II SARI NR. 9

FRIIDO TOOMUS

AUGUST KITZBERG

EESTI ALGUPÄRASE DRAAMA LOOJA

**KIRJASTUSÜHING
„KOOLI-KOOPERATIIV“**

HIND 50 SENTI

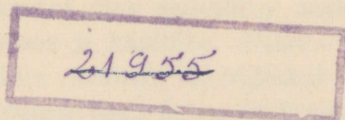
EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED
II SARI Elulooline kirjastik noorsoole NR. 9

FRIIDO TOOMUS

AUGUST KITZBERG

EESTI ALGUPÄRASE DRAAMA LOOJA

9030:1288

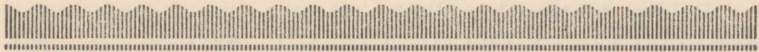

K. K.-Ü. „KOOLI-KOOPERATIIVI“ KIRJASTUS
TALLINN 1936

2-65802

A-9467

Vanemad ja sünnipaik.

Kits'ide sugukond Pärnumaal Laatre vallas oli kolm põlve olnud rätsepad, kes töötasid paiguti mõisas, paiguti kihelkonnas. Mõned neist harrastasid ka muid käsitöid. Oma suuremat intelligentsust ja liikumist nõudvate ning seega rohkem kogemusi pakkuvate tegevusalade pärast olid nad üldiselt enam arenenud kui talumehed harilikult.

August Kitzbergi isa, Peeter Kits, sündis 9. jaanuaril 1806 ja hakkas, vaevalt noormeheks sirgunud, rätsepaks Laatre mõisas. Aga kärsitu loomus sundis ta varakult juba loobuma sellest alalist istumist nõudvast tööst. Mõisahärra loal hakkas ta aednikupoisiks; selle tegevuse vastu oli tal suur huvi. Ühtlasi pandi ta mõisa kirjakandjaks ja käskjalaks. Nii elas ta seni, kui kosis oma naise Leena Pauli Abja mõisast toatüdrukupõlvest, kus see talulaps oli teeninud paar aastat ning selletõttu omandanud vilumuse majakoristamises ja käsitöös. Naisemehena hakkas Peeter Laatres Puldre Alatare kandikohal põllumeheks. Alatare koht asus looduseliselt ilusas ümbruses, põlise kaasiku ääres, ja loomulikule looduseilule lisaks asutas endine aednikupoiss varsti kauni aia.

Puldre Alatare kandikoht oli väike, kuid siiski piisav perekonna tagasihoidlikuks elatamiseks. Sääl oli „oma põld, heinamaad, hobune, paar lehma, lambad ja kuked-kanad.“ Kõik ruumid olid koondatud ühe katuse alla: „tare, kamber, laut, hobuse hardu, sigade aidu.“ Rendi eest tuli mõisas teha kaks teopäeva nädalas. Oma talu ei suutnud Peeter hankida, sest tal oli puudunud ja puudus rahakogumise huvi ning oskus. Ta oli praktilise meeleta, „unistaja ja piskuga leppija“, „kirjamees“ ja „ilu taga ajaja“. Säära- sed olid ka pojad. „Meie perekonna traditsioonid olid nii- sugused, et me rikkuse poole ei püüdnud“. Kuid Peeter oli „lahtise pääga ja teadusehimuline, rääkis ladusasti läti keelt (läti piiri läheduse tõttu, F. T.), puudulikult saksa keelt ja mõned laused vene keelt“, ning oli üks neist kol- mest Laatre valla peremehest, kes oskasid kirjutada. Temal oli isegi oma raamaturiil, millele oli katsunud mu- retseda tolleaegseid paremaid eestikeelseid raamatuid, nii- palju kui selleks jäi vabu kopikaid. Ümbruskonnas oli Peeter üldiselt lugupeetud; tema arvamist hinnati, temalt küsiti nõu ja tema nõuandeid võeti arvesse, sest need olid ikka hästi kaalutud. Läbikäimises oli ta mõõdukas, rahu- armastaja ja peenetundeline, südamluk ja tagasihoidlik.

Käbi kukub ikka kännule ligidale, ning nii on ka Kitzberg iseloomult oma isasse. Eespool kirjeldatud isa omadusis on poja iseloom pääjoonis olemas. Ka tema oli „unistaja ja piskuga leppija“ ning „ilu taga ajaja“, mitte ainult „kirjamees“. Tema armastas samuti lilli ning raa- matuid, oskas inimestega läbi saada ja oma ümbruskonnas armastatud ja lugupeetud olla. Nagu isagi, oli ta tagasi- hoidlik, siiras ja aus, täitis oma kohust, oli alati abival- mis — ja pidas kinni perekonna traditsioonist, rahakogu- mist enesele mitte sihiks seada. Kogu elu pidas ta inimese soovimisväärseimaks seisukorraks majanduslikult kindlus-

tatud olekut, ning omaski seda seisukorda enam-vähem alati, kuigi ta mainimisväärset majanduslikku lähedust kunagi maitnud ei ole. Ja siis, kui majanduslik seljatugi olemas, andus Alatare Peetri idealistlik rätsepahing temas tarkuse tagaajamisele.

Kogu oma ea ajas Kitzberg taga tarkust ja inimese hinge tundmist. See tegi ta meie suurimaks draamakirjanikuks ja parimaks eestipärase hingelaadi kujutajaks.

Kitzbergi isa oli usklik inimene, ja samuti ka poeg. Ainult selles oli vahe isa ja poja usu vahel, et viimane ei vajanud kirikut. Kirik ja kiriklikuks painutatud kristlus olid tema meelest eksitused. Pühal õhtusöömaajal on ta käinud ainult mõned korrad. Vaimulikkudest ei pidanud ta lugu, välja arvatud juhud, kui kirikuõpetaja inimesena oli lugupidamisväärne. Siis austas ta inimest, mitte oma kutse esindajat. Kuid ilma õhtupalveta ei läinud Kitzberg kunagi magama, vähemasti elu lõpupoolel, ega asunud ilma palveta ühegi uue ülesande juurde. Oma arveraamatute esilehtedele märkis ta alati tähed „M. G.“ (= Mit Gott!). Tegelikuses ei paistnud aga peaaegu väljagi Kitzbergi usklikkus. Kunagi ei tõkestanud see tema elurõõmu, ja nagu kõik suursugused loomused, ei püüdnud ta seda maailmale näidata.

Kui võime Kitzbergi päämiste iseloomuomaduste algmeid näha juba isas, siis kahjuks ei saa seda jälgimist jätkata ema puhul. Teatava kindlusega võiks ainult öelda, et emalt on päritud nõrgavõitu tervis, eriti varasema poisike-sepõlve kidurus, sest „emapoolsed sugulased surid vara“, aga „Kitzbergid elavad vanaks“.

Kitzbergi emast ei ole mingit selget pilti. Sellest, mis kirjanik ise temast mäletab, on liiga vähe, sest siis kui ema veetõppe suri, oli poeg alles kuueaastane. Emast mäletab Kitzberg, et tal oli „valgest lambanahast kasuka-

pihik, mustast vammuseriidest kõrtsik ja valge põll ja valge päärätt ja valge klaar nägu ja lühikeseks lõigatud juus nagu meestelgi.“ Lisaks sellele on tal meeles seisnud, et ema talle kord on öelnud, — kui ta kartuli seemnemunakeste pildumises teistele poistele alla jäi: „oota, kuni suureks kasvad, küll siis viskad veel kaugemale kui teised.“

Kitzbergi vanemate abielu oli kooskõlaline ja õnnelik. Esimeste lastena sündisid pojad Aadu ja Jaan. Aadu sai osavaks tisleriks, ning tal oli pisut rohkem praktilist meelt kui vendadel. Kuid ka tema oli ilu taotleja ja püüdis kõiki ilusaid asju järele teha, mis silma puutus ning järele teha andis. Jaan sai 1857 koolmeistriks Penuja valda Niitsaadule ja hiljemini Pöögle Maiele, kus ta oma elukutselise ameti kõrval täitis veel vallakirjutaja kohuseid. Jaan oli „mees, kes eluaja ilu taga ajas, istutas puid ja lilli, ostis raamatuid ja pilte, õpetas laulu, unistas, tahtis maailma hääks muuta, ja oli siis ka omal ajal oma ümbruse prohvet ja isa, meestele naisevõtja, tüdrukutele mehelepanija, kohutukäijatele lepitaja“. Tema mõjupiirkond oli kitsas, kuid mis ta teha sai ja oskas, seda ta tegi sügava huviga ning tõsise püüdlikkusega. Valjemini kui noorem vend pidas Jaan kinni perekonna traditsioonist, mitte raha koguda, elas kogu oma ea peost suhu ja suri vaese mehena. Õpetajana oli ta hää, oskas lastega ühes laps olla, nii et õpilased mujal ei tahtnudki viibida kui koolis. Temalgi oli kirjamehe verd, kuid ainult ühe lastenäidendi kirjutamiseks („Kuülp-Hans“).

1858. aastal sai ta Tartu saksa näitusel omatehtud gloobuse eest viierublase auhinna. See ei vääriks mainimist, kui sellest sündmusest saadik endised „Kitsed“ ei oleks saanud „Kitzbergideks. Jaan sai oma väljapaneku näitusele saata ainult tollaegse Halliste õpetaja Schneideri vahetalitusel. Kuid ei Schneiderile ega näituse korraldajaile ei meeldi-

nud, et auhinna saaja on nii alandliku nimega. Sellepärast Schneideri soovil ja kaasabil muudeti „Kits“ „Kitzbergiks“. (Teine vähe tarvitatud teisend: Kitsberg.) See sündis 1855 või 1859. Pärast ei olnud kellelgi enam huvi ega soovi nime esialgset kuju tarvitada, ning nii meie suurim ja rahvuslikult omapäraseim dramaatik kannabki saksastatud nime.

Kolm järgnevat poega surid varases lapseas. Ellu jäi viimane laps, August, kes sündis P u l d r e A l a t a r e l, isa mälestuse järgi 10. novembril 1855, kirikuraamatute järgi 27. detsembril samal aastal. (Uue kal. järgi 8. jaan. 1856.) Täielik selgus puudub sünnipäeva kohta, kuid rohkem asjaolusid kõneleb isa mälestuse kui kirikuraamatute täpsuse kasuks. Kitzberg ise küll pühitsete oma sünnipäeva alati 27. detsembril.

Penuja Niitsaadu.

Kui Jaan sai Niitsaadul kooliõpetajaks, siis andis isa Puldre Alatare kandikoha käest ja asus poja juurde Niitsaadu koolimajja. Jaani huvid käisid laialt: temata ei tehtud vallas midagi: ei peetud pulmi, ei ristitud lapsi, ei maetud surnuid! Ja tema ise oli alati valmis kõikjal olema, kus teda vajati. Nii ei saanud ta ise korralikult harida oma koolimaid. Väike oli Penuja vald ja väike ka Niitsaadu koolikoht, ainult 30 vakamaad, ilma heina- ja karjamaata. Isa võttis tööd põllul enese pääle ning tegi kõik peaaegu üksinda, seni kui jõud vähegi lubas. Aga see lubas töötada õige kõrge eani.

Vanemate Niitsaadule minnes oli August 2—3-aastane. Pärast ema surma jäi ta venna hoolitseda ja kasvatada, sest isa oli juba vana ning muutus ikka vaiksemaks ja ikka rohkem omaette oleskelejaks, mida enam aastaid tur-

jale kuhjus. Sellepärast tuli Jaanil olla väiksele vennale ühtaegu isaks, emaks ja vennaks. Vend võttis Augusti oma selja taha magama, „et tal soojem oleks“, ja õpetas talle õhtuti vaiba all saksa keelt.

Jaani püüe oli ka venna kasvatajana oma parimat teha. Palju hoolt ja tähelepanu kulutas ta selleks, et kasvatada Augusti usulises ja optimistlikus meeles. Ja selle kasvatuse viljaks vist ongi, et Kitzbergil pessimismi, milleks tal endal suur kalduvus oli, pärast liiaks ei saanud. Varase nooruse kogemused häist ja armastavaist inimesist tegid talle hääteo terveks eaks. Siin veedetud varase lapsepõlve päevad olid nii kaunid, et täiskasvanud mehel neist alati püsisid kõige ilusamad mälestused.

Siin kogus Kitzberg ka oma esimesed muljed loodusest. Kui palju siinne ilus ümbrus poisikesele väärt oli, sellest kõneleb järgmine kaunis katke „Tuuletallajast“: „... ilus oli Niitsaadu koolikoht oma ümbruse poolest. Keset valda, tasase maa pääl, lilleline heinamaa lapike sügava lombiga, kus sees mustad kaanid elutsesid, otse läve ees, maja ja õue ümber suured vanad kased, neist sai kevadel mahla. Otse maja kõrval kena noor kaasikutukk, väike küll, kuid mulle suuri saladusi täis... Lilli kasvas säääl, kõiksuguseid... Ja põllupeenardel kasvasid maasikad, põllul kivi-ahervarte ümber vabarnad... Aga kõik kohad olid saladuslisi olevusi täis, kõik oli üksainus muinasjutt... Ja väikeseks paradiisiks muutis vend Niitsaadu. Istutas õuna-
aia, palju ilupuid, põõsaid, roosisid, lilli — kust aga sai, vedas ta seda kraami kokku, kirikumõisast, tuttavate mõisaaednikkude käest. Ja läve ees murul ja kaasikus viisid kruusatatud iluteed liigeti-loogeti, keset lilleplatsi, şamba otsas seisis päevakell... Ja kevadel tuli Niitsaadu toomingaisse ööbik laulma, Kerase kuusikust kukkus kägu, Killemäe varikust vilistas peoleo, mõisast helkis loku-

laud — kesapõllul leidus lõokeste pesi küll ja küll.“ Sellele pildile peab lisama veel tema oma sõnad: „Küll oli hää elada, kui kõik inimesed väikest valge pääga poisikest armastasid.“

Ja sellest armastusest ning Niitsaadu ilusast ümbrusest võttis Kitzberg ellu kaasa peene ja pehme päikese-paistelisuse, rahu ja lõbususe, millede küllasuse poolest ta seisab pea ainsana eesti kirjanduses. Säält algab „Küla-juttude“ leebe lõbusus ja süngete draamade pehmendavad ja lohutavad lõpud.

Õige noorukesena võttis Jaan juba väikese venna teiste laste hulka klassituppa, et ta teiste õppimist päält kuulaks. Teravad kõrvad püüdsid paljugi kinni; ta õppis otsekui iseenesest, ilma vaevata ja pingutuseta. „Mina õppisin kergesti, tähendab ma ei õppinud sugugi.“ Niitsaadu klassitoas avaldus esmakordselt ka tema kirjanikukalduvus. Kellegi omavanuse poisikesega hakkas ta „Tobolski nädalalehte“ kirjutama. Vend keelas varsti selle ilmumise. Mispärast see just „Tobolski“ nädalaleht oli, seda ei saa me enam kunagi teada. Kitzberg oli juba kirjanik. Aga väga palju pidi enne aega mööduma, kui ta ise oma võimeid mõistma ja hindama hakkas.

Niitsaadu koolimajas, mida ta „Veli Hennus“ on kirjeldanud, oli väike orel, „natuke suurem kui kummuli käänatud viljavakk, ja pääle kaljaastja — kaks pikka koolilauda. Nende ümber pidid neli-viiskümmend last ära mahtuma ja mahtusid ka. Kui lugesime, olime ikka kahelt realt ümber laua. Esimesed istusid, teised seisid seljataga püsti ja vaatasid üle esimeste õlgade. Kirjutustunnis mahtusid need, kes paberile kirjutasid, kõik laudade ümber; kes tahvlitele kirjutasid, neil oli ju igal pool mujal mahti kükitada küllalt.“ Sääraseis tingimuses sai Kitzberg kooliharidust.

Ja rohkem ta seda ei saanudki kui mõned talved venna juures. Seda vähest täiendas ta kogu elu virga lugemisega, peamiselt saksa keeles, sest muid võõrkeeli Kitzberg ei valdanud. „Pärast käisin ma ainult elukoolis.“ Säälsuutis ta väga palju õppida, küll mitte niipalju koolitarkusi, kui tema loominguks tööks palju tähtsamat — inimhinge tundmist. Selle tundmine tegigi ta suureks. Eesti tõupärast hinge on ta tunnud — aga kõige enam ja kõige paremini Mulgimaa hinge — veel enam piiratuna: Abja-Karksi hinge.

Suveti tuli Augustil hoida venna karja, aga karjusepõli oli talle kõige vastumeelsem. Säälpidi olema üksinda. Tema armastas aga inimeste seas olla, kalduvus, mis alati Kitzbergile omaseks jäi. Seltskonnast tagasitõmbuja, üksindusearmastaja, erakukalduvustega ei ole ta kunagi olnud. Loomade ja looduse seltskond ei pakkunud talle tollal midagi. Loodusearmastaja sai temast küll, kuid tema ehtne loodusenauding tekkis siis, kui mõni hää sõber oli kaasas. Elu viimsel kolmandikul oli talle vajaliseks looduse-naudingu kaaslaseks abikaasa. Karjusepõlve pidid raamatud aitama talutavamaks muuta. Loomade juures metsas, nurmel ja niidul olid poisikese armsamaiks kaaslasiks Jannseni „Sõnumetoojad“, Kreutzwaldi „Maa ja mere pildid“, Luce „Saaremaa juturaamat“, „Pärnu Postimehe“ ja „Talurahva Nädalalehe“ köidetud aastakäigud. Sageli said venna vaevaga kogutud ja hoolega hoitud raamatud säälpaljugi kannatada.

Augusti kõige õnnelikumad lapsepõlvepäevad lõppesid siis, kui Jaan abiellus. Küll püüdis vend endiselt Augusti vastu hää olla, kuid ta pidi nüüd paratamatult oma tähelepanu ja südamlikkust ka mujale lubama. Õrnatundeline poiss märkas seda varsti. Päälegi vennanaine ei olnud tema vastu kuigi häätahtlik. Kõige enam kahju oli August-

til sellest, et ta kaotas oma magamiskoha venna seljataga, kus tal nii soe oli olnud. Temal tuli, nagu teistel koolipoistel, öösiti magada koolitoas. Aga needki ööd olid huvitavad, sest „mis ei jutustatud sääl muinaslugusid vanapaganast, tontidest, kodukäijatest ja surnutest . . . ja mina armastasin nende poiste kõrvale magama käia, kes kõige enam jutustada teadsid.“ Ja selle tagajärjeks oli, et poiss „kiviahervarte alt ootas valget ussi, mõne äranõiutud kuningatütre ilmumist, kes rääkima hakkaks.“

Sellest pääle oli Augusti noorus kurb. Aga hiljem oli tema siiski see, kes venda kestvalt majanduslikult toetas. Kitzberg oli meister andestama, leppima ja sallima. Südamest vihata ei suutnud ta kunagi. Enamasti kõigist inimesist, kellega ta elus kokku puutus, kui need ka üsna halvad olid, säilitas Kitzberg igast kibestatusest vaba mälestuse. See on sellega seletatav, et ta eneselt alati rohkem nõudis kui teistelt. Nagu ta oma isiklikus elus loobus igast karmusest, nii nõudis ta põhimõtteliseltki iga vägivalla eitamist, ei nõustunud eales inimese mõtete ja vaadete mahasurumisega, vihkas verevalamist ega lubanud surmanuhtlust — viimast päämiselt usulise põhjendusega.

Niitsaadu päevad olid kaunid küll, aga majanduslikult ei olnud olukord kuigi lahe. Oli ju Jaan säärane, kes arvas, et raha mitte tema käes ei pea olema, vaid alalõpmata peost pihku veerema. Enam kui ennemini hakkas selle puudust tunduma ajast, mil perekond venna abiellumisega suurenes. Siis oli Jaan valmis vastu võtma Pöögles meeste pakkumist, tulla kooliõpetajaks Pöögles Maiele ning hakata ühtlasi sääl vallakirjutajaks. Majanduslikult olid sääl paremad tingimused kui Penujas. Sinna läks ka isa ja samuti August. „Venna kraamikoormate järel läksin oma karjaga pasunat puhudes läbi metsa Pöögles poole, — lapsepõlv oli möödas, poisikesepõlv pooleli; mis minust

saama pidi, oli alles varjatud nagu metsatagune maa.“ Need mõtted tegid ta sel ajal rahutuks ja nukraks. Ei olnud mingit lubavat väljavaadet tulevikku, sest polnud ette näha korraliku hariduse saamist. Ebapraktilise venna majanduslik jõud selleks ei küündinud. Oma annetest ja võimetest polnud poisil aimugi, ning rikkaks saamise huvi tal puudus. Ja tulevikust ei lootnud ta midagi. Enesesse uskuda ega loota ta ei suutnud. Selle puhul tuleb mõelda tema tagasihoidlikkusele, eriti sõnadele, milledega ta oma teoseid vabandas, hinnates neid alati madalamaks kui teised.

Pöögles Maie.

Jaanil oli Pöögles palju tegemist, sest kooliõpetaja kutsetöö kõrval oli ta veel vallakirjutajaks. Ühest mehest oli kahele kohale vähe, ning sellepärast hakkas August venda aitama, vahest koolis, teinekord jälle valla kantseleis. Viimane tegevus määras Kitzbergi elukutselise töö terveks eluajaks. Kantselei-laua taha oli ta rakendatud 65-da eluaastani, mil iseseisev Eesti andis talle suurte teenete tasuks vanadusepaiuki. Kirjutajana on ta rohkem pidanud töötama kui kirjanikuna.

Kantselei-töö oli „leivatöö“, seega tõsine ja auväärt tegevus, kuid see, mis ta öösiti oma toas tegi, niisama aja-viide ja — „tuuletallamine“.

Sellepärast et kirjanduslik tegevus tema meelest säärane oli, mida tõsiselt võtta ei tule ega tõsiselt võtta ei saagi, pole noor Kitzberg ka kunagi sellest nõrdimust tunnud, et kutsetöö ei lubanud kogu aega ja jõudu pühendada kirjanduslikule tegevusele, sest ta hindas viimast ainult jõudetundide lõbuks. Pärast, kui ta oma võimest teadlik

oli, ja oma kirjanduslikku teenet isegi õiglasemalt hindama õppis, kui ta Noor-Eesti mõjul kirjandust ja kirjanduslikku loomingut harjus tähtsamana käsitama, kui oli teinud seda varemini — siis ei muutunud nõrdimus aja ja jõu killustatuse pärast ka kunagi valdavaks tundmuseks, sest Kitzberg ei olnud palju-kirjutaja ega tahtnudki seda olla. Vanemas eas, kui ärkas tema kirjaniku-auahnus ja -enesetunne, tuli siiski mõnikord mõelda: oleks mul ometigi paremad võimalused olnud loominguliseks tööks!

Oleme siin palju ette rutanud. Ennemini veel kui Kitzberg venda aitama hakkas kooli ja kantseleitöös, tuli tal olla tööpoisiks. Aga mitte ainult enamini, vaid sageli ka ühel ja samal ajal: polnud vallamajas midagi teha, siis oli tarvis venna põllul tööd murda. „See oli mõnikord raske. Sest auahnus kihutas taga: minu kaar heinamaal ei pidanud tööpoisi omast kitsam olema.“ Aga see tegi meelepaha, „et mina — ilma palgata ori pidin olema“. Kasvav noormees soovis ja vajas ühte kui teist, kuid ei saanud, „sest raha oli meie majas üldse asi, mida ei olnud“.

Pöögles sai alguse Kitzbergi eluaegne „leivaamet“, kuid sääl ärkas uuesti ja lõplikult ka sama kalduvus, mis kord Penujas koolipoisina oli teda sundinud „Tobolski nädalalehte“ toimetama.

Asjaarmastuslikult, aga innukalt muinsusteuurijalt Jaani Jungilt sai ta äratust rahva sõnalise vanavara kogumiseks. Vennaga mõlemad harrastasid nad vanade juttude ja laulude kogumist ning õhutasid omakorda teisi sama tegema. Mitmeaastase töö viljana saatis ta Jakob Hurdale palju aastaid hiljemini, 1889, vallakirjutajana Pöögles, Pollis ja Karksis, enda ja venna poolt kogutud materjali 89 oktaav-leheküljel. Selle mainimine siin on oluline seepärast, et sellega õieti algas Kitzbergi kirjanduslik tegevus, et tema esimene trükis ilmunud kirjutus

oli rahvasuust saadud kohalik muistend, „Kuidas Õisu ja Kariste järved tekkinud“, mis ilmus „Eesti Postimehes“ 1874 („Jututuba“ nr. 23). Autor oli tollal 19-aastane.

Küllalt oli sellest väikesest kirjutamiskatsesest, et noormehele „kirjanduse tegemisest maik suhu“ sai. Ta oli satunud oma kõige sügavamale ja omasemale kalduvusele, kuid siis ei olnud kedagi, kes teda oleks julgustanud või juhtinud. Olud ei pakkunud ka mingisugust tõuget. Sel ajal kui algas Kitzbergi kirjanduslik tegevus, ei seatud eesti kirjanikule mingisuguseid kunstilisi nõudeid. „Rahva kasuks“ pidi ta kirjutama, ning nii tuli kirjanikul alati ennast kohandada vähearenenud hulkade maitsele ning vastuvõttevõimele. Rahvas nõudis tollal vaid lihtlabast ajaviitelugemist, nagu Jannsen seda pakkus. Puhtkirjanduslikke taotlusi ei tuntud meil veel sel ajal, ja puhtkirjanduslikke sihte ei osanud ka noor Kitzberg enesele seada. Tema stiili ning jutustamisviisi mõjutas Jannsen. Viimane kirjutas ajaviiteks ja meelelahutuseks; samuti jutustas selleks, ainuüksi selleks, noor Kitzberg, aga ka veel vana Kitzberg. Tema käsitöolisest vend Aadu teadis küll, et toolide ja kappide valmistamisel maksavad oma reeglid, kuid August ei teadnud, et juttude ülesehitamisel samuti omad reeglid peavad olema, et nad vastaksid kõigile nõudeile, mis neile seatakse.

Kui Tartus 1871 mängiti esimest eestikeelset näidendit, „Koidula „Saaremaa onupoega“, siis rakendas vend Jaan hobuse ja sõitis saja versta taha seda vaatama. August sinna kaasa ei pääsnud. Aga tagasi tulles jutustas vend oma muljeist, ning sellest pääle võime märkida Kitzbergis sügavama huvi ärkamist draama vastu. Pärast seda hakkas Jaan ka ostma saksakeelseid näidendeid, Reclami odavas väljaandes, ning neid luges August kustumatu huviga. Mis ta niiviisi kätte sai, polnud alati kõige parem; esi-

kohal oli Kotzebue, kellelt Kitzbergil küll mõndagi õppida oli, kuid kelle pääliskaudne jandiline, lavalisi efekte taga-ajav laad Kitzbergi sügavale kunstnikuloomusele ei vastanud. Aga need mõjusid siiski selleks, et ta ära tundis oma kirjandusliku ande laadi ning varsti selle järele tegi oma esimese katse draama alal — dramatiseerides „Perno Postimehest“ Jannseni jutustuse: „Räägi mis sa tahad, tondid ja kodukäijad on siiski tõsi“. Säilinud see ei ole, kuid huvitav on see mitmes mõttes. Esiteks ei avaldunud siin, nagu autor ise pihib, sugugi dramaatiku annet, kuna ta selle jutustuse ainult dialoogidesse ümber kirjutas. Vaistlikult ei tundud ta veel draama ning jutustuse erinevust, ning teoreetilised teadmised draamateoorias puudusid tal tollal veel täiesti. Jutustuse ümberkirjutamist draamaks ei juhtunud ainult seekord, vaid ka hiljemini. Terve rida ta oma jutustusi on ju hiljemini lava jaoks ümber töötatud. Isegi ta parima draama, „Libahundi“ aine on olemas varasemas jutustuses. See ei olnud juhuslik nähtus, vaid tingitud sellest, et Kitzbergi fantaasia oli piiratud ja fabuleerimisanne väike. Varasemaid jutustusi draamadele aluseks võtta oli talle kergem kui uut ainet leida ja uut sündmustikku kombineerida. Kauaks ajaks jäi draama Kitzbergile ikka kahekõnedesse ümberkirjutatud jutuks. Pööre selles on sündima hakanud 1896—1900 Riias elades, kus võimalik oli näha häid draamasid küpses ettekandes. Lõplikule selgusele draama erinevast laadist jõudis ta alles Tartu asudes, käesoleva sajandi algul.

Üldkokkuvõttes: teater ei äratanud ega harinud Kitzbergis dramaatikut. Tal oli vaid vaimustus ja hää tahtmine. See on kõige olulisem tegur tema ande arenemises. Sellega on aga ka seletatav, miks tema arenemine nii pikkamisi toimus. Et selle viimane järk, Noor-Eesti ringkon-

dadest mõjustatuna, oli siiski nii edukas, kõneleb erakordsest andekusest. Ja kuigi mingid oletused tagant järele ei ole kuigi tänuväärised, siiski julgeme öelda, et paremate tingimuste juures, s. t. kui Kitzbergile lapsepõlvest saadik hää teater oleks olnud kättesaadav, kui ta oleks saanud reisida ja vallanud pääle saksa keele veel teisi õhtu-euroopa keeli, siis Kitzbergi nimi tähendaks meie kirjan-dusele väga palju enam kui praegu. Ei või unustada ka seda, et temale näitelava oli võõras. Mida dramaatikule tähendab lavatundmine, on täiesti selge ainult neile, kes tunnevad draama ajalugu. Shakespeare ja Ibsen oleksid võimatud olnud lavaliste nõuete põhjaliku tundmiseta. Ka kreeka tragöödia meistrid, Aischylos, Sophokles ja Euripides olid ise näitlejad ning lavastajad. Kitzbergi kaalu-vamate teoste lõpuredaktsiooni kujunemisel olid suured teened tegelikkudel teatriinimestel, päämiselt Menningul ja Jungholtzil.

Kihelkonnakohtu kirjutaja.

1873. a. jaanuaris kutsuti Kitzberg Pornuse kihelkonna-kohtu kirjutajale abiliseks, ilma tasuta muidugi, toidu eest. „Väike vaheldus, kes oli rõõmsam kui mina.“ Kohtukirju-taja Jermakoff „lõi lulli, mina kirjutasin. Kaks kolm nä-dalat. Siis — aga oli kihelkonnakohtunikul kahe kirjutaja toitmisest ka juba villand ja ma tulin jälle koju.“ Ja kui siis Kitzberg ühel päeval lapsi õpetas, „paklased püksid ja pastlad jalas“, astus sisse kihelkonnakohtunik ning soovis teda endale kohtukirjutajaks, sest Jermakoff oli läinud. „Süüa lubas ta mulle omas lauas anda, palka mitte, aga trahvirahad, kui inimesed kohtusse ei ilmu, . . . saavat ma omale.“ Noormees oli õnnelik. Paklased püksid ja pastlad

heideti kõrvale ja vend tegi, mis võis, et teda viisakamalt riietada. „Vikssaapad, kraed, maniskad, slipsid ja — kollasest soldati-kalevist ülikond.“ Ning trahviraha hakkas ka varsti niipalju laekuma, et Kitzberg endale võis hõbe-

Aug. Kitzberg noorena.

uuri osta. Ta püüdis ihust ja hingest võimalikult ruttu rahuldavat välimust saavutada — ja saavutaski. „Süüa sain ma nüüd esimest korda elus hästi, roogasid, nagu ma neist undki ei olnud näinud.“

Ehkki Kitzberg oli täismehes ametis, tundis ta ennast ikka poisikesena. Sellisest enesesse-suhtumisest ei vaba-

nenud Kitzberg kunagi täiesti . Seda tuleb ühendusse seada tema suure tagasihoidlikkusega ja enesest väikeses arvamises olemisega. Rööbiti sellega peab märkima, et ta väliseltki kaua noorena püsis: 30-aastaselt Kitzbergilt olevat küsitud, kas ta juba leeris on käinud!

Mõisnikega ja igasuguste maaharitlastega läbi käies hakkas ta käitumine muutuma peenemaks. Üldse püüdis ta omaks võtta enamarenenud seltskonnalt kõik, mis võimalik. Erilist rõhku pani ta riietusele, ning sellest päale see joon jäi talle jäädavalt omaseks, kuid liialdanud pole ta selles kunagi.

Omale jalale saades muutus Kitzberg iseteadvamaks. Temal oli oma koht, oma vastutus, oma ülesanded. Ühtlasi sellega algas ka tema rahaküsimus. Palk nõudis äärmist kokkuhoidlikkust. Seda pidi oskama. Ja Kitzberg oskas. Meeleldi oleks ta tahtnud laiemalt elada. Boheemlase tungid olid tal veres. Ja sellest on mõistetav, miks ta ennast tuuletallajaks nimetas, kuigi ta tõeliselt seda kunagi pole olnud. Kokkuhoidlik ja iga kopika juures kaaluv Kitzberg soovis kergemal käel raha välja anda — mida ta vahest tegigi! — et oma boheemlasetungi rahuldada. Tema kokkuhoidlikkus oli boheemlasekalduvusega umbes samas vahekorras, kui Nietzsche isiklik haigus „suure tervise“ ja piiritu elujõu filosoofiaga.

Kitzberg seisis mõisnikkude teenistuses ja oli siis ka nende vastu viisakas ja aupaalik, mitte kunagi aga roomav ega orjameelselt alandlik. Tema püüdis meeldida, kuid ainult oma korralikkuse ja töökusega. See õnnestus tal. Muljed, mis ta isiklikust läbikäimisest mõisnikkudega sai, olid pigemini hääd kui halvad, ning sellepärast pole ta mõisnikke kunagi isiklikult vihanud, kuigi ta Jakobsoni propangadale südamest kaasa tundis. Kuid vene mõju soovitamist Kitzberg ei pidanud õigeks. Hiljem, kui venestus

tuli, oli tal põhjust kahetseda, miks mõisnikud ei ole olnud targemad ega poliitiliselt kaugenägelikumad. Aga kuna Kitzberg oma lähima ümbruse tõttu ise härrasmehestus, siis oli ta ometi kõigi vastu, kellega tal tegemist oli, lõbus, vastutulelik, lihtne ja siiras. Need omadused lasksid Kitzbergile kogu elu kestel osaks saada palju sõprust ning südamlikku lugupidamist.

Kitzberg oli seltskonnainimene kõikjal. Ikka armastas ta „hädad olekut“ — selgeim tõendus boheemlasekalduvusest — armastas laulu ja laulis ise meelsasti. „Häid olekuid“, mida Kitzberg kogu elu kõrgesti hindas, ei pea vääriti mõistma. Kõige paremini saame neist aru, kui kuuleme, et ta ainult üks kord elus on tõsiselt joobnud olnud, aga seegi kord niiviisi, kuidas see Kitzbergi vääri-line oli. Inimeste loomulik lõbusus kiskus teda alati kaasa. Kui millegagi võidi seda suurendada, siis pidi seda suurendatama.

Kitzberg oli elunautija — mitte selles mõttes, kui seda sõna tavaliselt mõistetakse. Õieti miski polnud tema loomusele võõram. Tema nautis vaimliselt, peenenenud meeltega, nagu vaatleja ja tähelepanija, tundis rõõmu, kus tunda sai, hoidus raskeist pingutusist, pääle loomispingutuste, mis paiguti olid küllaltki suured, ning — pääle truu kohusetäitmise leivateenistuse töös. Võitlev loomus ta ei olnud — ja selle poolest ehtne kunstnikuloomus. Selleks mõjus suuresti kaasa ka see, et Kitzberg terviselt kunagi ei olnud ülearu tugev. Võitlemise asemel püüdis ta alati parandada, lepitada, kõik asjad hääks käända. Parteivõitlusist hoidus ta kaugele, nagu kõik seesmiselt suursugused. See võitleja-vaimu puudumine kajastub ka tema draamades, sageli nendele vaid kahjuks. Arvustus on temale tihti teinud etteheiteid, et ta kunagi ei tihka lõpetada järsu dissonantsiga, vaid leiab viimaks ikka mõne lepitava tooni.

„Kauka jumalas“ on ta sellega Mogri Märdi suurepärase kaju vastu raskesti patustanud. See tõendab, kui raske tal oli oma isiklikke veendumusi, arvamisi ja oma vaimulaadi piirata, nende vastu vägivalda tarvitada, kunstiliste nõuete huvides. Inimene kaalub temas enamasti kunstniku üles, nimelt see tundeline, hellaloomuline, häätahtlik inimene, mille loogika on meile täiesti arusaamatu, kui ta selle kaljumürakast inimese taeva-välgu läbi murduda laseb, ning ta viimaks abitumaks ja väikeseks teeb („Kauka jumal“). Siin oli Kitzberg liiaks „patendeeritud ristiinimene“, liiaks jannsenlikust vaimust kasvatatu, et mitte ise hirmu tundma hakata enda loodud inimese ees. Draama ei ole oma laadilt kristlik, Kitzberg oli seda liiaks.

Tema püüdis ikka kokkuleppe ja kompromissi poole, samuti eraelus kui loomingus.

Noor Kitzberg valis oma tuttavad kindla vaistuga paremiku hulgast. Ja kogu elu valis ta seltskonda kõige hoolikamalt. Küllap mõjus selleks seesmine vajadus tähtsamate kilda kuuluda. Siin polnud takistuseks tagasihoidlikkus ega enese väiksemaks pidamine. Ta käis läbi vallakirjutajate ja vallavanematega, mõisavalitsejatega ja muude antvarkidega. Need tutvused paiguti mõjutasid ta enese kujunemist. Iseloomulik on aga see, et need sõpradest, kes said Kitzbergile kuidagi eeskujuandvaks ja kasvatavaks, olid alati parimad ning peenimad nende hulgast. See oli tema elus alati nii. Halvad ei ulatunud kunagi Kitzbergi mõjutama, hääd ja seesmiselt rikkad aga alati.

Kui valiti 1874. a. algul uus kihelkonnakohtunik, lahkus Kitzberg mõne kuu pärast ametist, usaldamata edasi jääda, kuna ta oli veel noor ja vähese vilumusega. Uus kihelkonnakohtunik nimelt ei olnud ise erihariduselt õigusteadlane.

Ta läks tagasi venna juurde Maiele, mis ta enese sõnade järele oli see paik, „kuhu ikka jälle tagasi võis pöördä, kui mujal hää ei olnud“. Ja tagasi pöördus ta suuremate, pigemini esimeste elukogemustega, paremini riietatult, parema enesetundega. Kuni uue koha leidmiseni hakkas ta vennale abiks koolitöös ja vallakirjutaja ametis. Koolitoas õpetas ta peaaegu kõike, „ainult piibliloo ja katekismuse tunnid jäid venna hooleks. Iseäranis koolilaste laulu viisin ma kõrgele järjele.“ Ja oma lastega läks ta siis kord laulma ka keiserlikule kammerhännale, endisele Liivimaa kubernerile, Dr. August von Oettingenile, kes „härä kappelmeister Kitzbergi“ tänas — ning sellest algas tal Oettingeniga tutvus, mis hiljemini oli temale kasulik, kui teenistust pidi otsima väljaspool kodumaad. Samuti kohalikule parunile laulmas käies, sai ta sellegagi lähedaks tuttavaks. See hää mees soovitas Kitzbergile minna Tallinnamaale kuhugi mõisa põllumajandust õppima. Pakutud tingimused olid väga soodsad, ja parun lubas talle päälegi kohe mõisavalitseja koha muretseda.

Ta oli parajasti nõustumas selle pakkumisega, kui jälle tuli võimalus kohtukirjutaja koha saamiseks Kodaveres, Rannamõisas. Kohtukirjutaja töös oli tal juba vilumusi ning sellepärast otsustas ta siis minna Rannamõisa. Hiljem on ta seda valikut kahetsenud. Samu aegu Halliste õpetaja Schneider soovitas talle parem astuda seminari ja lubas majanduslikult selleks kaasa aidata. Aga ka selle hää pakumise lükkas Kitzberg tagasi ja on hiljem seda samuti kahetsenud.

Rannamõisa ta läks. Teel sinna oli tähtis sündmus: „pooliku paberossi paki viskasin maantee kraavi ja tegin suitsetamisele lõpu, — tulevane palk oli väike küllalt.“ See pisisündmus iseloomustab!

Kõikjal Kitzberg harjus inimeste ja olukordadega rut-

tu, Rannamõisas samuti. Saksa keele õppis ta siin täiesti selgeks. Kuid suur töökoorem mõjus halvasti tervisele; ta jäi verevaeseks ning kõhis, kartis enese tiisikust põdevat ja arvas olevat vaja valmistuda surmale. „Tiisikus“ kadus aga niipea, kui ta sai paremini süüa ja enam vaba aega. Suur töökoorem ei takistanud noorusevallatusi tegemast, ja jõudu ning aega jätkus ka veel kirjanduslikuks tegevuseks. Siin kirjutab ta, neli aastat pärast „trükimustaga ristimist“, oma esimese iseseisva raamatu, „K o d u k u r u k e n e. Mõnda ilusalt isamaalt“, mis ilmus 1878 Tartus, autori nimeta. Tõuke andis selleks 1877 Pöögles peetud esimene eesti lastepidu, millele ta ses raamatukeses mälestusmärki tahtis talletada. See on siiras ja südamluk raamatuke kodu- ja lapsepõlve mälestusist, millesse palju on põimitud kohalikke rahvajutte ning legende. Siin ta tõlkis ja kohandas meie oludele Kotzebue jandi „Virrvarr“. Sellal kirjutas ta juba ka jutu „Rätsepp Viks“, millest pärast sai „Rätsepp Õhk“. „Virrvarri“ mängiti väga palju. „Viletsaks“ nimetas ta ise pärast seda tõlget, ja „patustamiseks“ selle tõlkimist. Selle ning teiste kergesisuliste saksa tükkide tõlkimisest ja kohandamisest algas Kitzbergi süvenenum huvi näitekirjanduse vastu. Midagi vajati ju mängimiseks. Tema esimesed algupärased tööd olid enam-vähem jandilise laadiga rahvatükid. Enesele märkamata kasvas temast kunstiväärtuslike probleem-draamade meister. Sel ajal, kui Kitzbergi huvi ärkas draama vastu, ei saanud ta hääd näidendit kuski näha. Vähene oli isegi võimalus neid lugeda.

Sääl sai alguse ka Kitzbergi elu kõige kurvem periood — ta esimene abielu. „Tuuletallajas“ kirjutab ta: „Oli kord niisugune mees. Emata oli ta üleskasvanud, õdesid tal ei olnud, naiselikku õrnust ja hoolitsemist ei olnud ta iial maitanud. See vaatas igale naissoolisele küsides otsa: võid sa mind armastada. — Üks ütles seda võivat.“ See oli

juba kolmekümne aastane, elukogenud naine. Kitzberg kihlus, ning jäi peigmehepõlve neljaks aastaks.

Rannamõisas ei saanud Kitzberg kaht aastatki olla, sest nekrutiks-minek seisis ees. Enne oli veel vaja Maiele minna, sest Jaan oli raskesti haigestunud. Sõjaväkke teda ei võetud. „Toores vene soldat komisjonis, kes mind mõõdu-laua pääl mõõtis, oli vist sellega harjunud, et poisid end kühma hoiavad ja sirgeks ajada ei taha. Ta müksis mulle põlvega kõhu alt ülesse, arvates, et mina õiget pikkust varjata tahan, ja müksis mind nii pea varvastele seisma. Muidugi ei annud siis rinnamõõt välja, ja mulle anti aastaks ajapikendust.“ Kahel järgmisel aastal ka ei vastanud rinnamõõt nõuetele — ja seepärast see ei vastanudki, et ta neil kahel aastal kunagi kõhtu täis süüa ei julgenud.

Pärast Rannamõisast lahkumist hakkas Kitzberg 1879 kihelkonnakohtu kirjutajaks Mornas. Ta polnud veel kahekümne viie aastane, kuid usaldusest tema vastu määrati ta ometi kohtukirjutajaks. Seni oli ta olnud ainult abi ja asetäitja, ning kihelkonnakohtunik pidi tema tegevuse eest vastutama. Morna paruni surma järele hakkas ta sääl kor-raks pärijate soovil mõisavalitsejaks, kuid pani need üles-anded varsti maha. Ta oli noor ja ebapraktiline. Samu aegu täitis ta oma kohtukirjutaja kohuseid edasi, olles täiesti iseseisev ja sõltumatu selles tegevuses, sest endise kihelkonnakohtuniku abi ja otsene ametijärglane oli Abja parun Stackelberg, varem suur elukunstnik, nüüdsama aga poolhull ja oma naise hoolealune. Kitzbergil tuli kolida Apja ja näha mõndagi vaeva, et vältida ametalalisi sekeldusi, mis Stackelbergi meeletusist oleksid võinud tekkida. Õnneks temale, suri Stackelberg varsti, ja veel samal aastal läks Kitzberg tagasi kihelkonnakohtu ametlikku asupaika, Mornasse. Kuna aga ruumid sääl nõudeile ei vastanud, nõudis uus kihelkonnakohtunik Apja tagasiminekut,

kuhu ta jäi 1880. a. kevadeni, mil ta lahkus senisest ametist ja hakkas vallakirjutajaks.

Mornas oleku ajal hakkas ilmuma „Sakala“, ja Kitzberg oli üks neid, kes uuest poliitilisest programmist kohe tuld võttis. „Mina elasin sel ajal mingit doppelelu, ühelt poolt täis luulelist rahvuslist ilutsemist, teiselt poolt nooruslikku elulusti, elunäljaga küllalt tegemist, kui et midagi tõsiselt oleksin võtnud — kõik oli nii ütelda — käärimas, välja klaarimata ja välja kujunemata.“ See algas juba Ranna-mõisas. Elunälg vaigistus vähehaaval, kuid luuleline rahvuslik ilutsemine kestis edasi kuni vallakirjutaja-ameti lõppaastani ning kajastus kirjanduslikuski loomingus, „Maimus“ päämiselt.

„Sakala“ levitamine ja Jakobsoni ideede eest seismine kestis ka järgnevas vallakirjutaja põlves edasi. Selle uue poliitilise voolu poolehoidjana oli ta üldiselt tuntud ja mõisnikest umbusaldatud. Rahva ülesässitajat mõisnikkude vastu temast ei saanud: esiteks polnud tema loomus säärane, teiseks keelasid seda tegemast paljud meeldivad muljed isiklikust läbikäimisest mõisnikkudega. Teda küll püüti kahtlustada ässitamises, kuid — sellest kõneleb ta ise oma mälestusis — polnudki kedagi ässitada. „... moonakaid ometi ei maksnud. Need kaapisid, kui suutäie viina said, mõisahärri ja valitseja pükstele augud sisse.“ Kitzbergile oli selge, et sellele inimmaterjalile mingi ühiskondlik võitlus tugineda ei saa. Muide „Sakala“ levitamine oli talle „eneseohverdamine“, sest kõige vaeva lisaks tuli veel paljude telimishind kinni maksta.

Vallakirjutaja.

1880. a. kevadel hakkas Kitzberg vallakirjutajaks, korraga kolmes vallas. Karkis, Pollis ja Pöögles. Elama asus

ta Polli, sest see oli kõige enam tema ringkonna keskel. Korraga kolme valla kirjutajaks olemine oli võimalik ainult sellepärast, et vallamajad asusid võrdlemisi lähestikku, ja vallavanemad olid Kitzbergile vastutulelikud.

1882. aastal abiellus ta nelja-aastase peigmehepõlve järele. Naisemehena tegi ta samuti, kui isa oli teinud Puldre Alatarele ja vend Jaan Niitsaadule asudes: hakkas vallamaja ümber puid ja põõsaid istutama. „Rõdu ette panin posti püsti ja selle otsa suure savikausi — allaripnevate lilledega.“ Isegi purskkaevu ehitas ta, kuid see ei hakanud töötama.

Õnne tal sellest abielust ei olnud. Poisikeseohtu noormees pettis ennast oma valiku juures kõige olulisemas: ta ei osanud valida omaduste poolest tavalisest läbilõike-naisest kõrgemalseisvat. Sellepärast pidigi see abielu ebaõnnestuma. Lahutamise otsus on tehtud viimasel maipäeval 1886. Oma mälestusis kirjutab Kitzberg, et kui abielu purunes, siis „ei tahtnud ta enam elada. Tema elu näis temale purustatud, tema, kes kõige ausam oli tahtnud olla, pidi nüüd ilmainimeste naeru alla sattuma. — Ja mees . . . puhastas oma maja, värvis põrandat ja tapetseeris seinad, et haisugi sellest järele ei jääks, mis oli olnud.“ Ta haigestus selle järele raskesti, aga jälle paranedes märkas ta, „et keegi ei naernud ja kõik teda armastasid“.

Naise juures hindas Kitzberg kõrgeimaks kohusetunnet kodu ja laste vastu ning seda tugevust, mis seisneb kõigi muude tungide mahasurumises nende kasuks. Loomusundide-inimene oli talle võõras, teiste sõnadega, ta ei osanud säärasega midagi pääle hakata. Sellest on arusaadavad kõik need nõudmised, mis tal silmade ees seisid oma draamade naiskujusid luues. Selles seisneb vastus küsimusele, miks Leena „Tuulte pöörises“ ja Ann „Neetud talus“ just säärased on. „Libahundis“ kavatses ta Marist teha kesk-

set kuju, põhjendades sellega, et see on ehtne ja väärtuslikem eesti naise tüüp, kes armastusele kõige suuremat rõhku ei pane, vaid veel kõrgemaks hindab oma kohust. Mis Marist saama pidi, sai Tiinast veel haaravamal kujul: see tugev ja vereüllane loomus kohusetundest oma lapse vastu otsustab elule „ja“ öelda.

Naisest oli Kitzberg lahti ja kannatused pehmendusid pikkamisi, siiski mitte kunagi täiesti kadudes. Ta elas edasi nagu iga terve ning elurõõmus inimene, „häist olekuist“ lugu pidades ja selle juures oma ametikohuseid hoolsasti täites. „Mina ei olnud pillaja ega prassija, olin kui soliid mees tuntud ja tuln omaga tasapisi läbi, võlgasid mul ei olnud, ja varanduse poolest — kui mul muud midagi ei olnud, siis ometi majakraam, hää hobune ja vanker ja lehm ka laudas, — kindel palk ja elu ka kinnitatud.“ Aga „rikkaks ei saada muidu, kui raha ei ole hinge külge kinni kasvanud“, ja temale see hinge külge kasvanud ei olnud. Nii juhtus, et tal kord vaja oli oma jõukalt sõbralt laenu teha — ning see nõudis panti. Säärane nõudmine oli Kitzbergile alandav ja piinlik. „Siis lõin ma aga ka kodus naela seina töötusega, et mul võlga iial ei pea olema.“ „Niisugust asja, et mul tarbekorral raha sugugi pole, ei ole siis ka pärast enam juhtunud . . .“ Aga neid, kellele tema ise laenas, ilma pandita muidugi, oli küll ja küll.

Kitzberg oli oma eluga rahul, kuid uued raskused tõusid silmapiirile 1888. aastast alates, kui mõisnikkude esiseisukohta Baltimail hakati Peterburis lubamatuks pidama, ja selle murdmiseks venestus tuli uue ja raskema ikkena, kui mõisnikkude ike viimseil aastakümneil oli olnud.

See aga kuulub juba hoopis teise järku Kitzbergi elus. Kõnesolevasse vallakirjutaja aega kuulub aga ka kirjanoduslikku loomingut, mida me veel puudutanud ei ole.

Eelpool nägime, et ta oma raamatukeses „Kodukuruke-

ne“ kasutas rahvajutte. Need olid pärit samast sõnalise va-
navara kogust, mis ta Hurdale saatis. Sama ainet kasutas
ta pärastpoole oma ajaloolise jutustuse „Libahundi“ ning
hiljemini samanimelise meisterdraama loomiseks. Ajaliselt
sellesse perioodi kuulub aga esimese pikema jutustuse
„Maimu“ kirjutamine (1889). Selle ainete allikad on samuti
eelpool mainitud rahvaluule kogus.

„Maimuga“, mis ilmus „Postimehes“ 1892 (nr. 114—
126) ja samal aastal eri raamatuna, jälgis Kitzberg rah-
vusromantika uuestisündi Bornhöhe ja Saali „ajaloolisis“,
meie rahva minevikku naiivselt idealiseerivais romaanides.
Kuigi „Maimu“ sai 1889. aastal Eesti Kirjameeste Seltsilt
selle eest esimese auhinna, ning seda loeti väga palju, on
see kirjanduslikult igatahes nõrgem teisist romantilisist
minevikujutustustest. Mingit võrdlust ei talu ta Kitzbergi
hilisemate realistlikkude jutustustega kaasaja aineil, milles
ta kujutab enese-nähtud Mulgimaa inimesi ja elu. Tõuke
realismi kaldumiseks on Kitzberg saanud arvatavasti
Grenzsteinilt, kes seda omal ajal väga innukalt „Olevikus“
soovitas senise magusa romantika vastukaaluks.

„Maimu“ loomine ei olnud moesoleva kirjanduse paljas
jäljendamine, vaid kujunemahakkava kunstniku vajadus,
kokku võtta kõike seda, mis ta noorpõlves oli saanud oma
kodult ja ümbruselt. Siin juba on Kitzbergil tema omapä-
rane siiras ja südamlük, kõike kunstlikku põnevust vältiv
jutustamisviis. See toon kandub üle järgnevasse, hiljemini
ka lavakirjanduslikku loomingusse.

Ajalooline jutustus tahtis „Maimu“ olla, kuid õieti oli
Kitzbergil silmi ainult oleviku olude, inimeste ja problee-
mide jaoks. Erandit sellest ei moodusta ka näidendid „Li-
bahunt“ ning „Enne kukke ja koitu“ (1919), mis haaravad
küll mineviku aineid. Kõige olulisem neis, nende psühho-

loogiline sisu, on täiesti olevikupärane. Ajalooline neis on vaid taust.

Elukutseline töö andis olevikuinimeste vaatlemiseks ja tundmaõppimiseks häid võimalusi, sest kokkupuutumisi inimestega oli tal õige mitmesuguseid, nii kihelkonnakohtu kirjutajana, vallasekretärina, ökonomina Viljandi Põllumeeste Seltsis, raamatupidajana Kalkuhnenis ja Riias, ärijuhina „Postimehe“ juures — kõige vähem ehk arhivaarina Liivimaa Hüpoteeegi Seltsis. Kõige olulisemaid tähelepanekuid tegi ta siiski enne kodumaalt lahkumist 1894. aastal.

Need esimesed teosed olid juhuslikku laadi — ja sotsiaalsuguseiks jäid ka edaspidised, kuni möödunud sajandi lõpuni, mil „Pila Peetri testamendis“ (1897) esmakordselt avaldub teadlik pingutus. Alles käesoleva sajandi algul Kitzberg Tartu õhkkonna mõjul õppis seadma oma loomingu suuremaid sihte. Et ta varasemad tööd olid määratud ajalehtedele, see tingis suuresti nende pääliskaudset laadi ja ülesande liiga kergesti võtmist. Ajalehtedesse pudenes palju mõtteid ning ideid, mille edasimõtlemiseks ja kunstiliseks vormimiseks puudus aeg. Aga siiski ei või me kinnitada, nagu oleks ainult aja puudus kutselise tegevuse tõttu olnud ainukeseks põhjuseks. Päälegi ei uskunud Kitzberg tollal veel üldse, et temal annet piisaks suuremate ja raskemate ülesannete jaoks. Kuni „Tuulte pööriseni“ oli ta ikka „kirjamees“ ärkamisaja, veel lähemalt tähistatuna, Jannseni laadis.

„Maimu“ hää edu julgustas Kitzbergi edasi kirjutama. Järgnev aastakümme on kõige viljakam jutustava toodangu loomise aeg, samal ajal aga ka pikaldane hoovõtmine ning ettevalmistamine oma õige eriala, kõige raskema žanri, draama jaoks. See vajab kogemuste küllust, inimese hinge põhjalikku tundmist ning valju objektiivsust käsitel-

dava aine suhtes. Et ta palju õppis, seda tõendavad ta hili-
semad suured saavutused. Oma tegelaste algtüüpe õppis ta
tundma elus. Rätsepp Õhk, Püve Peeter, Mogri Märt, Veli
Henn, Henu Veli, Kniks Mariihen, Tammaru tark vana-
ema ja teised — neid kõiki on Kitzberg isiklikult tunnud.

Alati elust õppides, kõige tihedamas seoses olles tolle-
aegse Lõuna-Eesti külaga, kujunes ka Kitzbergi ürgrah-
vuslik laad, tema tüse rahvalik väljendusviis, mis tema
jutustused, milledele küll vormiliselt saab teha suuri ette-
heiteid, on teinud üldiselt armastatuks ja mis kindlustab
nende seisukoha tulevikuski väärtusliku rahvakirjan-
dusena. Eelpool oli meil juhus märkida, et Kitzberg vähe
teadlik oli novelli vorminõudeist, kuid olulise tähtsusega
on see, et ta alati ja väga hästi teadis, et kõik, mis öel-
dakse kirjasõnas, peab olema öeldud siiralt, südamega
ning tuliselt. Jutustusis peab olema elu ja hinge, see oli
Kitzbergi esimene nõue. Ja seda leidub säääl. Sellest
tulebki, et meie neist sagedamini rõõmustume, kui noo-
rema põlve kõledaist vormivirtuooslikkuse saavutusist.
Hinnates neid kaht, langetame tähtsa otsuse: kumba hin-
dame enam, kas laia täiselu, elavat, südamlikku, lihtsat ja
siirast, või vormi, mis oma nikerdatud ilus on surnud.

Sama virk kui Kitzberg oli ennast täiendama igapäe-
vaste elukogemuste varal, püüdis ta oma väga puudulikku
kooliharidust jätkata hoolsa lugemisega, nii palju kui
vähene raha, vähene aeg ja tema ainus võõrkeel, saksa
keel, seda lubasid.

Raamatuid ta ei valinud, vaid luges kõike, mis kätte
sai, eriti meelsasti draamasid ja memuaare. See oli
paratamatugi, sest esimeste juurde sundisid isiklikud
dramaatiku-huvid, teised aga pakuvad jällegi draamakir-
janikule kõige huvitavamad: inimsaatuste kõige olulisemat
sisu. Memuaaridest on Kügelgeni „Jugenderinnerungen“

talle koguni annud tõuke „Tuuletallaja“ kirjutamiseks. Romaane ta ei armastanud: nende vastu protesteeris ta äärmine kärsitus, mis ei lubanud pikka lugemist, ja draamatikuloomus, mis nõudis lühikest, kontsentreeritud, pinevat, kõige olulisema edasiandmist. Eepika oli tema vaimulaadile võõras ala. Isiklikus draamaloomingus on paljudest loetud autoreist teda tõsisemalt mõjustanud Ludwig Anzengruber, päämiselt tema „Ristitegijad“, mille Kitzberg ka eesti keelde tõlkis („Vanemuise“ kogus). Alati olid Kitzbergi silmad pööratud Õhtu-Euroopa poole, mitte kunagi itta. Kas selleks veel muidki põhjusi oli, kui saksa kultuuri mõju, mis teda kõige otsesemalt puudutas, jäägu siin otsustamata.

90-dail aastail süvenes venestus, ja hakati nõudma, et ametlikud kirjad oleksid kirjutatud vene keeles, senise saksa keele asemel. „Ma vandusin siis enesele oma isemeelsuses, nii rumal kui see ka oli: mina seda keelt ära ei õpi, ja kui ma ka nälga suren. Ja käisin ka selle järele.“ „Kuidas sa õpid üht vihatud keelt, mida sulle vägisi päälle sunnitakse.“ Karksis ja Pollis vallandati ta ametist, kuid jäi Pööglesse. Kaebuse tagajärjeks kubernerile oli tagasimääramine kõigile endistele kohtadele, kuid ta tundis siiski enese sobimatust keeleoskamatuses pärast ja palus end ise 1893 ametist vabastada. Vene keele õppimise suhtes ta oma seisukohta ei muutnud, ja see jäigi õppimata.

Sellel ametialaliste raskuste ning sekelduste ajal kirjutas ta kaks oma pikemat jutustust: „Rätsepp Õhk ja tema õnneloos“, ja „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“, mis ilmusid „Olevikus“ 1892. Neis tõis esinevad Kitzbergi juttude tüüpilised puudused ja vourused. Puudustena kompositsiooninõrkus, hää iseloomustamisoskus ning draamatiline dialoog. Neis avaldub juba kalduvus oma tege- lasi iseloomustada kahekõne, mitte kirjelduse abil. See

on ürgehtne draamatiku-kalduvus. Ta esineb sääl lihtsa muretuma vestlejana, kes ennast ei ole pingutanud, et parimat vormi valida. Ta annab maitsekalt ja ladusalt, kerge huumoriga edasi seda, mis Lõuna-Eesti külaelu ja külatüübid igale silmale pakkusid; ta ei näe rohkem ega sügavamasse. Tema ei eralda ka olulist ebaolulisest ning teeb pikki kõrvalekäike. Aga Kitzberg oskab nii ilusasti jutustada, et see kunagi ei sega ega pahanda. Toon on alati südamlikult soe ja intiimne. Nali harva kaldub irooniasse. See südamlik, pehme, päikesepaisteline toon on Kitzbergile ürgomane. Seda leidub igas teoses, ka draamades. Ei eales ole neis täielist süngust, ilma lepitavate ja lohutavate toonideta.

Samal ajal sündis rahvatükk „Punga Mart ja Uba-Kaarel“ (1892), mille ta rakendas karskuspropaganda teenimiseks. Sellal asutati karskusseltse ja ehitati seltsimaju, ning lavad ootasid oma vaimule vastavat repertuaari. Ja Kitzberg oli alati nõus kirjutama, mida vajati. Tervikuna see teos kuulub tänapäev minevikku, kuid sisaldab üksikuid väga õnnestunud ja rahvapäraselt-ehtsaid stseene, millede võrdseid meie draamaloomingust annab otsida. See oli esimene algupärane eesti draama, ja sellest hoolimata, et ta tendentsi omab, avaldub sellest tähelepanuväärselt suur draamatikuanne. Nii kerge ja nii naljakas, kui rahvas tahtis, see teos ei olnud. Punga Mardi isiksus on esimene tähelepanuväärne Kitzbergi draamatiline kuju, iseloomulik selle poolest, et see niivõrra ei ole isiku- kui tõupärane. Selles on ta tabanud esmakordselt ürg-rahvuslikke, enne kõike aga lõuna-eesilisi jooni. Siin peab juhtima sellelegi tähelepanu, et Punga Mart on hingesugulane hiljem sündivale monumentaalsele Mogri-Märdile. Sellest pääle on Kitzberg pidevalt tegelnud Mogri-Märdi probleemiga: piirituma varaahnuse probleemiga.

„Kauka jumal“ sündis ainult Mogri Märdi pärast. Hiljemini vajas Mogri Märdi üleelusuurune kuju vastseid oma liigist: hangeldajaid ja seltskonnasöödikuid, väikesi ning väiklasi kelmisid „Lauritsas“. Selles kaotas autor oma muidu õnnestunud erapoolikuse oma tegelaste suhtes ja tundub neid vihkavat. „Lauritsa“ kirjutamise aeg oli raskeim Kitzbergi elus.

„Punga Mardi“ puhul kirjutab ta: „Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada! Et karskus kõrgele kohale saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid... Et mängijatel muud vaja mängida ei oleks kui iseennast, et näitelava nii hästi kui tarviski ei oleks. Sest kus mängiti näitemängu maal? Küünides ja suuremates tubades.“

Veel huvitavamad on järgnevad sõnad:

„Mis ma algupärastelt toodetelt nõudsin, oli miljöö, Eesti külaelu maalimine, kui võimalik, kuni viimse peensuseni. Selle nõudmise juurde olen mina ikka jäänud. Et eesti algupäraselt näitemängult ka veel muud midagi võiks nõuda, tegevust, dramaatilist tõusu jne., sellest oli mul sel ajal veel vähe aimu. Enne kui pärast, mina katsumisin maalida, muud midagi.“

Kui Kitzberg „Punga Marti“ Viera'le mängimiseks pakkus, soovitas see temale parem kirjutada mõni „algupärane posse.“ Ja selle „posse“ siis Kitzberg kirjutaski 1894 Viljandi Põllumeeste Seltsi ökonoomiks olles: „Kirjanikud kosjateel või „Äpardunud kosjasõit“, „jant laulu ja tantsuga kolmes vaatuses.“ Viljandis „Koidu“ seltsi pidudel ning Pärnus mängiti seda kirjaniku enese sõnade järgi „suure hallooga“. Kuid eesti komöödiat luua Kitzberg ei suutnud. „Kirjanikud kosjateel“ on pärast, 1915. aastal ümber töötatud. Juhan Simm kirjutab selle jaoks

muusika, ning nii on see praegu üldiselt tuttav „Kosja-sõiduna“.

Oma teisi naljamänge kujundas Kitzberg varemini ilmunud jutustusist, nagu „Rätsepp Õhk“ (1903) ja „Püve talus“ (1910). Neis on häid tüüpe, hästi tabatud lopsakat rahvakeelt ning tüsedat rahva-huumorit. Need on nende vooruseks. Aga ehitus on lõtv, kompositsioonil puudub tihedus ja pinevus. Parim kõigist Kitzbergi komöödiaist on „Püve talus“, mida kirjutades tal juba seljataga oli „Tuulte pöörise“ pingutusrikas ja tema võimeid tublisti kasvatanud loomistöö. Selles kaldub ta välisest jandilikusest ja kunstlikkusest psühholoogilisele käsitlusviisile — seega on ta teel ehtsa kunstilise komöödia poole. Teised varasema aja komöödiad, „Pila Peetri testament“ (1897) ning „Vana vanaga ja noor noorega“ (1897), mis on õieti tõlge Zincki järele, väärivad vähem tähelepanu. Ka „Pila Peetri testamendi“ aine on võõrsilt võetud, kuid õige algelisel kujul. Autor ise nimetas seda „kalendri-sabaks“ ega tahtnud seda millekski hinnata. Tõepoolest sisaldab see väga hästi õnnestunud osi ja hääd iseloomustamisoskust, nii et arvustus on selle teose hinnanud palju kõrgemaks kui autor ise.

Viljandi, Kalkuhnen, Riia.

Paremate teenimisvõimaluste puudumine sundis Kitzbergi minema Viljandi Põllumeeste Seltsi ökonomiks, samal vallakirjutaja ametist lahkumise aastal, 1893. Elu Viljandis oli talle üldiselt lõbus ja meeldiv. Ta liikus palju seltskonnas ning kirjutas, kuid kõrtsmiku vaimu tal ei olnud. Et asi paremini läheks, kutsus ta enese juurde vend Jaani tütre Marie, aga see „oli ka väike tuuletal-

laja“. Rendiaasta lõpu lähenedes selgus, et ta ökonoomiks ei kõlba. Olles maksnud kõik oma võlad, lahkus ta „kõrtsmiku“ ametist vaesemana, kui ta sinna oli tulnud.

Sellal ja hiljemini Kuramaal ning Riias, oma paremal „rahakorjamise ajal“, näis elu temale väärtusetu. Miski ei olnud talle armas. Vanaks ei tahtnud ta elada, vaid siis, kui nõrgaks jääma hakkab, vaikselt elust kaduda. Väliselt oli ta siiski alati lõbus ja seltsimehelik. Elu tühjust tundis ta omaette üksinda, ja samuti kannatas sellepärast üksinda.

Ta mõtles aga palju raha kokkukuhjamise, raha küljes rippumise ja raha needuse küsimusest. Raha koguv inimene ja rahakogumise psühhika leiab käsitamist korduvalt ta teoseis, nii jutustusis kui draamades, saavutades kõrguspunkti „Kauka jumalas“ (1915), kus Mogri Märt, selle draama ainuüksindane kuju, on saanud täiuslikuks süd ametu rahaahnuse kehastuseks, meheks, kelle jumal on rahakotis, kellel pääle mammonakogumise ei ole ainustki muud huvi, kes ühtki inimlikku tundmust ei oma pääle piiritu rahahimu.

Esimest korda puudutas Kitzberg raha-probleemi jutustuses „Rätsepp Õhk“, mis ilmus 1892, kuid oli teoksil juba 1878, (siis „Rätsepp Viks“.) — seega oma esimeses jutustuses. Selle moraal seisneb vanas tões, et õnnelikuks saab andja, õnnetuks võtja. Kitzberg on alati ise andjana olnud õnnelikum kui võtjana. Samale veendumusele on ehitatud „Pila Peetri testament“ (1892). Sellele järgnes Kitzbergi, ja üldse eesti esimene algupärane draama: „Punga Mart ja Uba Kaarel“ (1894), mis on ettevalmistuseks „Kauka jumalale“. Siin antakse meile kätte juhis, milliseist autori isiklikest suhtumisist rahaküsimusse tuleb otsida Mogri Märdi ülikarmi laadi. Jutustuses „Püve Peetri riukad“ (1898) ning sellest kujundatud komöödias

„Püve talus“ (1910) on jällegi rahaküsimus keskne. Kergel käel on seda puudutatud „Pika patsiga preilis“ (1900). Jutukeses „Räime Reeda 10 kopikat“ (1903) esineb raha kõige kurja juurena. Ajalises järjekorras tuleb siis „Kauka jumal“ (1915), kuid samal ajal tegeles ta ka teisuguste rahaahnustajate kujutamise, pisikelmide, hangeldajatega, mitmelaadiliste seltskonnasöödikutega, mil-liseid terve kolleksioon esineb 1919 ilmunud draamas „Laurits“. Selle kallal töötas ta juba 1915—16. Ajalise ühtekuulamise tõttu võime „Lauritsat“ käsitada kui üle-jääki neist varaahnitsemise kohta käivaist mõttest, mis Mogri Märdi kivise kujuga ei olnud ühendatud. Seega um-bes veerand sajandit, alates „Rätsepp Õhuga“ ja lõpetades „Lauritsaga“, tegeles Kitzberg peaaegu pidevalt ühe ja sama probleemiga. Eesti kirjanduse ajaloos on see ainus sarnane nähe.

Uuel aastal ökonoomi kohta käest andes, hakkas ta kohe uut kohta otsima. Et see nii kiiresti ei õnnestunud, siis jäi ta esialgu Viljandisse elama ja hakkas õppima kahekordset raamatupidamist, õpperaamatute järele, sest tunniandjat ei leidunud.

Mõnda aega niiviisi töötä elanud, kirjutas ta August von Oettingenile, paludes, et see oma laialdast mõju kasu-taks temale koha soovitamiseks. Ja Oettingen kutsuski ta varsti oma Kalkuhneni mõisa, Dünaburgi (praegu Dau-gavpils) lähedale, säälse pärmi- ja peenviinade vabriku ametnikuks; „prii ülalpidamise ja 15-rublase palgaga kuus.“

Nii lahkus Kitzberg 1894 kodumaalt.

Elu Kalkuhnenis oli ühetooniline. Raske oli siin leida sobivat seltskonda. Raamatuist õpitud raamatupidamise oskus aitas vähe; õige õppimine algas alles nüüd tegeliku töö juures. Esialgu raamatupidaja abi, sai ta varsti vab-

riku „kassameistriks“. „Nüüd nägin, et mind elus siiski ka mujal kui vallakirjutaja ametis tarvitada võidi, ja et õigem oleks olnud juba noorelt kodust välja, laia maailma minna; võib olla oleks siis minust midagi saada võinud, kuna nüüd paremad eluaastad nagu raisatud ja mahavisaatud näisid.“ Järgmine ametiülendus oli pööraamatupidajaks.

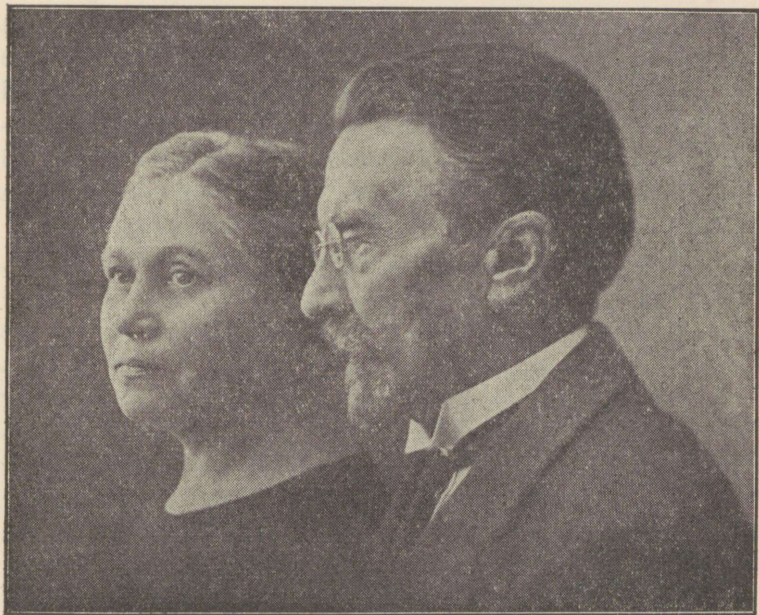
Kaks aastat sai Kitzberg olla Kalkuhnenis, kui Oettingeni laialdane ettevõte jäi pankrotti ning müüdi edasi juutidele. Kui uued omanikud raamatupidajalt nõudsid, et vabriku bilanss raamatuis suuremana näidataks tõelisest, siis arvas Kitzberg paremaks lahkuda. Aga need Kalkuhneni juudid on talle hiljem meelde tulnud, kui ta vanas eas „Päevalehele“ Tiibuse Jaagu kirju kirjutas.

Jälle kohata, pöördus Kitzberg Oettingeni poja poole, kes oli Riias „Phoenix'i“ vagunivabriku direktoriks. Säälgiti tuldi talle vastu, ning ta sai 1896 Riias ametisse, esiti raamatupidajana magasinis, pärast magasinijuhatajana ning vabriku töökodade arvepidajate revidendina. „Oli ammugi olnud mu südame soov Riiga elama pääseda: Riia teater ja kunstikogud, suurlinn ise! Teatri eest tahtsin anda kas või püksid jalast, sinna pidin saama või iga õhtu...“ Tema kirjanikuande arenemisse avaldas Riia teater otsustavat mõju. Paremat lavarepertuaari ja paremat ettekannet polnud kusagil mujal Baltimail kui Riias. Alles 41-aastasena nägi ta esmakordselt päris head teatrit!

Majanduslikult oli teenistuskohaks „Phoenixis“ üsnatasuv. Jätkus isegi selleks, et „mööbleeritud tubades“ elades pisut tagavara koguda. Lähikäimist oli tal väljaspool ametit peamiselt eesti seltskonnaga. Suurt tuttavate hulka tal siin polnud: seda polnud võimalik saadagi, sest — Kitzberg valis. Riia eesti seltsides oli ta energiliselt te-

gev, aidates kaasa, kus sai ja oskas. Kunagi oli ta ka „Imanta“ seltsi esimeheks. Rohkem ta sellest ei räägi.

„Möbleeritud tubadest“, mida ta vihkas, pääses Kitzberg 1899. Siis algas ta teine ja õnnelik abielu, noore ja elujõulise, 23-aastase neiuga. Moskvas rikkais aadliperekondades laste-preilina teetsenud mõrsjale näis Kitzberg

Johanna ja Aug. Kitzberg.

kibestunud maa-härrasmehena, kuid ise kirjandushuviline mõrsja sai varsti aru, et selles mehes on eeldusi loominguks, millised seni veel ei olnud avaldunud. Ta tundis, et Kitzberg seda suudab, mida tema ise ei suutnud, ja otsustas saada mehele selleks soodustajaks ja kaasaaitajaks. Pärast, 27-aastase abielu kestel, tegi ta tõepoolest selleks

kõik võimaliku. Kitzberg kõneles alati oma kavatsusist ja ideist abikaasale, küsides selle arvamist ja nõuannet. Ta ei öelnud kunagi: „mina kirjutasin“, vaid: „meie kirjutasime“. Kui kaugelt proua Kitzberg meest töö juures avitas, on küsimus, mida alles tulevane põhjalikum Kitzbergi uurimine selgitada võib. Arvatavasti see ainult tõendab kirjaniku enda sõnu „Tuuletallaja“ teise jao lõpus, et naine on temale olnud parimaks sõbraks, nõuandjaks ja esimeseks arvustajaks. Kuivõrd lähedane oli abikaasade vahekord, seda iseloomustab see väike tõik, et Kitzbergi surma puhul leiti tema põuetaskust väike stanioolpaberisse mähitud pakike, mis sisaldas naise mõrsjapõlve ajal kirjutatud luuletusi. 27 aastat oli Kitzberg neid endaga kaasas kannud, meie ei kahtle — nagu kallisasja!

Kitzbergi mesinädalad seisnesid virgas kirjutamises. Selle aja kestel tekkis enamik Piparmäe Tõnu följetonidest, tema parim jutustus „Veli Henn“ ning „Pika patsiga preili“. Abikaasas oli ta leidnud inimese, millist ta oma draamades kujutas: kehaliselt ja moraalselt tugev ning terve. Muidu ei oleks see abielu üldse toime tulnud, kui abikaasa perekond selles mõttes poleks olnud Kitzbergile vastuvõetav. Abikaasa sai temale kõigeks, nii naiseks kui seltsimehelikuks sõbraks. Vahekord vend Jaaniga jahenes sellest pääle. Kitzbergil oli vajadus omada kedagi intiimselt lähedast inimest.

Abikaasa oli piiritult optimistlik. See vastandlikkus meeldis pessimistlikule mehele. Temale oli alati suureks rõõmuks, kui naine ta pessimistlikele mõtteile vastu vaidles. Kirjaniku hilisemale jõudsale arenemisele on kodune õhkkond palju kaasa aidanud.

Juba järgmisel aastal, 1900, kutsus Jaan Tõnisson Kitzbergi Tartu „Postimehe“ ärijuhiks. Tal oli Riias viibimisest „isu täis“, ning nii tuligi ta hää meelega kodumaale,

kus algas tähtsaim periood tema kirjanikuande arenemises ning loomingus. Väliseilt sündmusilt oli see uus ja viimne järk Kitzbergi elus vaene — ja tema elulugu siit pääle on õieti ainult kirjandusliku ande arengu ja loomispingutuste lugu.

Ja lõppeks veel: pidevalt õnnelik ning seltsimehelik abielu.

Esimese lapsena sündis talle poeg Hans, kuid see suri isa kurvastuseks 11-aastasena. „Tema oli mult kõik, olgu see hää või halb, verega pärinud, tema oli mina ise, temas pidin ma edasi elama... Ta oli nii mõistlik — ja tark, elas nii varakult juba enese ette oma elu, lahutas ennast teistest, armastas üksi olla ja käia, mõtelda, kõige üle mõtelda.“ Noorem poeg Jaan jäi ellu. Ta on praegu „Postimehe“ vastutav toimetaja.

Tagasi kodumaal.

Sellest pääle kui Kitzberg 1900 Tartu tuli, on ta elu alaline tööpinge. Esimesed kolm aastat sellest ajast oli ta päeviti „Postimehe“ ärijuht, truu ja hoolikas oma ametis nagu ikka, öösiti aga kirjanik, kes heitles oma probleemide ja lavakujudega, mis tema käe all sugugi kergesti ei lahenenud ega saanud jalgu alla. Järgmised 17 aastat, 1903—1920, oli ta päeviti Liivimaa Hüpoteegi Seltsi arhiivaar, öösiti jällegi kirjanik. 1920 kuni surmani elas ta riigi poolt maksetaval kirjanikupensionil, olles sellega vabastatud oma jõu killustamise vajadusest.

Kui Kitzberg kirjutas, siis ei tohtinud teda keegi segada. Korteris pidi valitsema täielik vaikus. Abikaasa pidi hoolitsema selle eest, et miski ei ärritaks äärmiselt närvilist ja kärsitut meest. Magamisajaks olid Kitzbergil

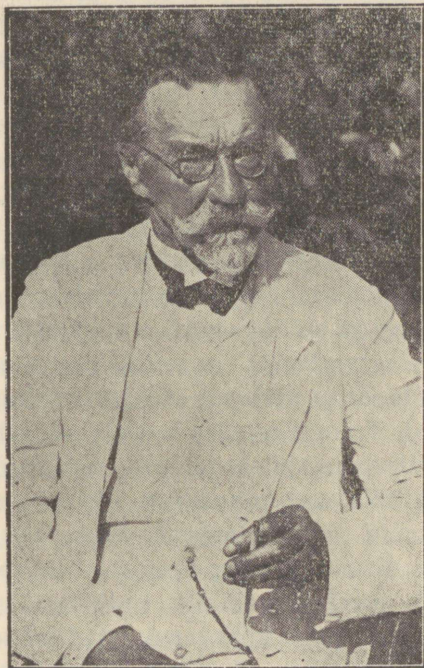
õhtupoolikud. Kella kahe või kolme ajal tõusis ta üles ja kirjutas hommikuni, mil oli vaja minna teenistusse. Nii kestis see seni, kui töö oli valmis, või kuni ta oli otsustanud poolelioleva töö mõneks ajaks kõrvale panna, et asja kohta uusi mõtteid koguda ning võimeline olla ise oma varasemat tööd arvustama. Väga vali oli ta iseennast kritiseerima. Sellest tuligi, et ta oma teoseid väga pikkamisi kirjutas ja korduvalt ümber töötas. Ikka leidis stseene, milledega ta rahul ei olnud, mis pidid saama paremaks ja tihedamaks.

Alles pikkamisi, selle järele, kuidas mees ise küpses, hakkas ta muutuma enese vastu nõudlikumaks — kuni ta oma tööde kallal palju mõtles ning kaalus, parandas ja ümber tegi, et oma parimat saavutada. Alles see pingutus kasvatas ta selleks, mis ta meile tänapäev on. Nõudlikkuse kasvamine enese vastu oli seesmine protsess, mitte mingisugusest välisest tõukest tingitud. 45-aastasele hakkas teos muutuma omaette väärtuseks. Teda hakkas huvitama kunstiline kujutamine ise, mitte enam midagi mängimiseks pakkumine. Teda haaras kujutatavate inimeste hingeelu, nagu igat dramaatikut, nii et lavalised võtted jäid unustusse. See tõi pärast sekeldusi lavastajatega, aga kui need siiski vahest enese tahtmise järele talitasid, siis ei tulnud see alati kasuks Kitzbergi teostele.

Eespool oli kõnet Kitzbergi loomingu ühest probleemist — rahaküsimusest. Selle puhul saime jälgida selle päritolu isast saadik. Nüüd liituvad sellele veel uued, huvitavamad ja sügavamad.

Andmete vähesuse pärast on võimatu öelda, kas ja kui võrra Kitzbergi teine probleem, ühiskondlik õiglus, on ka tingitud pärilisist eeldusist. Niipalju on aga kindel, et see seisab kõige otsesemas seoses tema enese loomusega, tema hääsüdamlikkusega, vastutulelikkusega, kaastund-

likkusega ning valju aususega. Samuti tuleb sellega ühendusse seada Kitzbergi vali kohusetunne, mis ei piirdunud ainult elukutselise töö hoolika sooritamisega, vaid ulatus sellessegi, milleks teda kohustas tema siiras inimlikkus.

Aug. Kitzberg Pärnus 1927.
(Viimne ülesvõte kirjanikust.)

Kõige selgemasse valgusesse asetub kohusetunde mõiste Kitzbergi draamade tegelaste, eriti veel naistegelaste juures, kus rõhutatakse kohusetunnet tõu ja vere vastu. Need kujud on erilise seesmise kirega loodud ja sellepärast ka kaasakiskuvad ning veenvad. Siin oleme juba kokkupuu-

tumisse tulnud Kitzbergi kolmanda probleemiga: tõe-, ning tõe tugevuse ja täisverelisuse küsimusega. Tema viimseis, küpsemis draamades ei ole inimesed mitte ainult ise ehtsad ja täisverelised, vaid ka kõik neis tahab ja nõuab täisverelisust, tugevust ning jõudu. Tugeva tõe küsimus on keskne olnud kolme draama loomisel: „Tuulte pöörises“ (1906), „Libahunt“ (1912) ja „Enne kukke ja koitu“ (1919.)

Kaks esimest nendest moodustavad Kitzbergi loomingu kõrguspunkti. Neis on masendav ja põrutav taltsade ja alistunute, vähese elujõuga inimeste hingeelu, samuti ülev ja kaasakiskuv nende oma, kellel on tugevat verd ja vääramatuid tunde. Konfliktid tekivad põhjusist, mis kõigi hääde draamade juures kogu maailmakirjanduses on mõõduandvad :massi ja sellest eraldunud üksiku vahemaa pärast, isikliku õiglusetunde ja seltskonna moraali kokkupõrkeist, omadusilt ja tõuliselt erinevate loomulikust ühtekuulumatusest. Traagiline neis teoseis seisneb hingelt ilusama, jõuküllasema ja andekama lämbumises üldsuse psüühilisse ja kõlblasse lamedusse. „Libahundis“ on eriti tabatud sügavaid lahkuminekuid vere, tõe ja temperamentide vahel. Kuninga- ning orjavere vastuolu selles teoses on aga ka Kitzbergi isiklik probleem. Kuningaveri oli tema ideaaliks, nagu kõik need asjad on soovimisväärsed, mida ise ei omata. „Tuulte pöörises“ on tõenduseks, et Kitzberg oli tunnete- ja tungidedraamatik, mitte mõtetedraamatik nagu Ibsen. Viimane on teda küll ka õpetanud, kuid täiesti ei aktsepteerinud Kitzberg seda tema ajal nii mõjukat norralast kunagi. Mõtete ja maailmavaadete kokkupõrget oli Kitzbergil raske kujutada ;kerge aga tunnete kokkupõrget.

Tema arenemisse avaldas sügavat mõju Noor-Eesti liikumine, mis teda juhtis oma kirjanikuülesannet tõsis-

malt võtma. See ei tähenda aga mingit kooskõla tema ja Noor-Eesti vaimu vahel. Ta oli teisest ajajärgust: tema maitset ja vaimulaadi ei saanud enam muuta. Modernitsevast, välismaa moevoolude mõjustatud nooremast kirjanikepõlvest ei ole ta eales palju lugu pidanud. Ta pilkas ja naeruvääristas neid, pehmelt ja vaikselt, sest teravat sarkasmi ta ei tunnud. Aga ometi ei lakanud ta kunagi noori toetamast, ja „Noor-Eesti“ laekurina tegi ta nende hääks küllaltki palju.

Kuid ega ta täiel määral ei mõistnud ka seda, mis Noor-Eesti liikumises oli ehtsat ja jõulist. Kitzberg oli ikkagi eelmise põlve inimene, vaadetes vanameelne, võitluseks arg, usklik, ja kirjanduslikku tööd teisejärguliseks hindav. Noor-Eesti ümber koondunud noored nägid kirjanduslikus tegevuses eluülesannet, loomises elukutset, Kitzberg manitses neid aga enne kõike endale „leivametit“ hankima. Kuivõrra Noor-Eesti vaim ja selle liikumise üksikud tegelased Kitzbergile kaasa aitasid tema hilisemas küpses loomingus, ei ole täiesti kindel, aga meil on õigus väita, et Noor-Eesti ringkonna mõjustusita Kitzbergi kirjaniku-pilt oleks tunduvalt vähem tüse.

Esimene suur draama sellest ajast on „Tuulte pöörises“, mis käsil oli juba enne 1904/5 aasta sündmusi, kuid valmis alles 1906. Sellega võttis ta osa näidenditevõistlusest, mis oli korraldatud „Vanemuise“ uue teatrimaja avanäidendi saamiseks. Võitjaks tuli Kitzberg, ning „Tuulte pöörisega“ avatigi „Vanemuine“. Sellest pääle on meil olemas oma algupärane kunstinõudeile vastav draama. Kuid arvustus oli sihilik, jõhker ja paiguti asjatundmatu. Päämiseks kallaletungi põhjuseks oli aine liigne aktuaalsus, sest see käsitas ju revolutsiooni hingeelu — ja revolutsioon oli alles eilne sündmus, ning mitmesuguste meelsuste „pööris“ polnud veel rahunenud. Puudulik ja vildak aru-

saamine sellest draamast võttis Kitzbergilt tööhimu mõneks aastaks. Kuid varsti selle järele tegi ta võllanalja arvustajaile, Clara Viebigi draama „Made Puju'ga“, mille ta oma nime all laskis „Vanemuise“ lavale. Väga asjatundjad teatriarvustajad ei kahelnudki, et see on Kitzbergi algupärane teos.

„Tuulte pöörisele“ järgnesid „Püve talus“ (1910), „Libahunt“ (1912), „Kauka jumal“ (1919), „Enne kukke ja koitu“ (1919), „Laurits“ (1919), „Onu Zipul“ (1922) ja „Neetud talu“ (1923). Kõigist nendest teostest, välja arvatud täiesti ebaõnnestunud „Onu Zipul“, on eespool juba kõnet olnud.

Algupärasest loomingust vabaks jäänud jõudetundidel töötas Kitzberg Tartu-perioodil usina tõlkijana, mõnikord tõlgitavat Eesti oludele kohandades. Nii varustas ta „Vanemuist“, vähemal määral ka „Estoniat“, paljude saksa keelest eestindatud lavateostega. Tema väsimatu sule alt on läbi käinud Schönherri „Usk ja kodu“, „Oma maalapike“ ja „Naiskurat“, Kaiseri „Rektor Kleist“, Thoma' „Kit-sarööpaline“, „Auraha“ ja „Vagunis“, Franck'i „Godiva“, Hauptmanni „Voorimees Henschel“ ja „Kangrud“ ja ligi paarkümmend teist näidendit, nende hulgas kümmekond tugevasti eestistatud lastenäidendit. Mõned tema tõlgitud näidenditest on ilmunud ka trükis.

Vanaduserahu ei saanud Kitzberg ka pensionil olles. Küll oli see temale suureks soodustuseks, ning õnneks päälegi, sest midagi säärast ei olnud ta kunagi oodanud. Ta kahetses ainult, et see liiga hilja tuli, sellal kui ta juba kogu oma aja ja jõu oli matnud tühistesse ametlikkudesse aktidesse. Kuid selgi puhul leidis palju neid, kes vajaliseks pidasid rõhutada, et Kitzberg raha ei vaja ega vääri.

Ainsal väliselt loominguks soodsal perioodil oma elus oli ta vanadusest väsinud ja haige. Muud ei olnud tal enam

tagavaraks kui Tiibuse Jaagu kirjad ja noorpõlve mälestused. Viimased ei ole hõredad ja vaevaga enesest välja pigistatud, nagu vanalt mehelt oleks võinud oodata, vaid moodustavad Kitzbergi jutustava proosa parimiku. Need „Ühe vana tuuletallaja noorpõlve mälestused“ on hädavaljaseks materjaliks tema isiksuse mõõtmisel, kuigi ta ümburusest enam kõneleb kui endast, ja pea hoopis vaikib kõige huvitavamast: oma teoste tekkeloost.

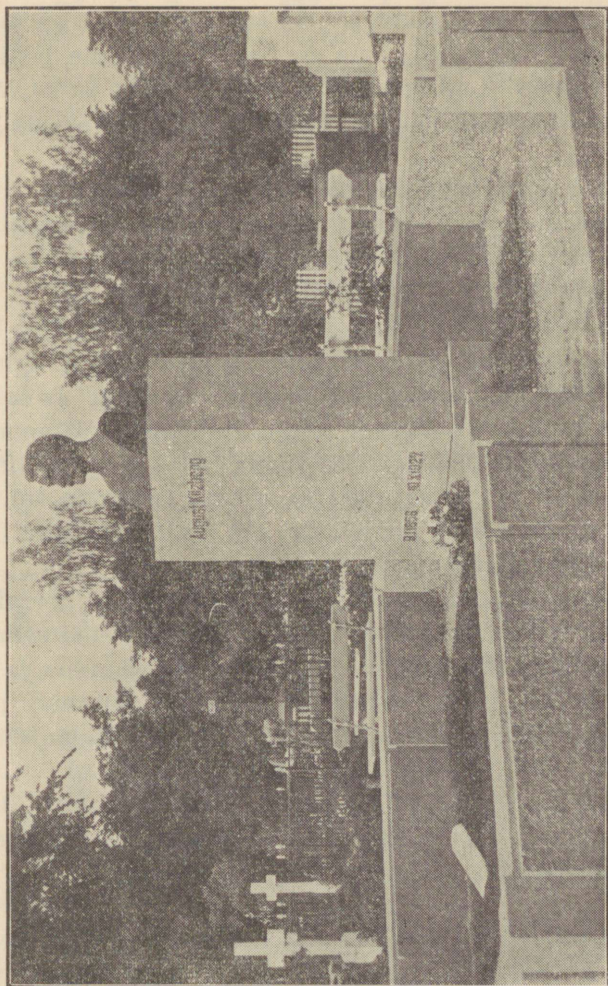
*

Äripäevatoimingute kiuste, kõige ebatänulikumais oludes oli ta loonud rohkem ja paremat kui paljud, kes täitsa vabad on oma kirjandusliku tegevuse jaoks. Aeg loominguks oli alati varastatud. Öösiti on kõik ta teosed sündinud. Siis kiindus ta elu pühapäevakülgedesse. See pühapäevakülgede kujutamine oli psühholoogiline kaitsevahend enese loomupärase pessimismi vastu. Ta mitte ainult ei nimetanud oma kirjanduslikku tegevust „tuuletallamiseks“, vaid pidaski seda selleks. Enne vanadusepuhkust jõudis ta küll juba ära tunda oma elutöö väärtust, kuid nagu kõigil seesmiselt avarail ja küpseil, oli tal ikka poolele teeie jäänu tunne. Ta tundis, et oleks võinud oma võimete poolest rohkem teha. Aga haletsemisväärased olud olid seda takistanud. Siiski oli ta annud meile parimad eestlase-kujud, mis kunagi on antud: „Kauka jumalas“, „Tuulte pöörises“ ja „Libahundis“. „Tühjaks tööks“ nimetas vana kirjanik oma loomingut, kuid elulõpuni jäi ta selle tühja töö küttesse. Väsimus ning tüdimus suurenesid, kuid majanduslikud vajadused ei lasknud käsi rüppe panna. Käekiri muutus ebaloetavaks. Siis aitas väike kirjutusmasin, mille ta sai kingina Ameerika eestlasilt. Nii kirjutas Tiibuse Jaak virgalt ja virgalt edasi. Pool aastat enne surma kirjutas ta ühele sõbrannale: „Nii väsinud olen elust

ja tahaksin küll juba suurele puhkusele vastu minna.“ Nägemine ja kuulmine olid kadumas. Astma piinas teda. Jalad valutasid ega tahtnud teinekord sõna kuulda. Jalavahude pärast oli magamine sageli võimatu. Parandatav see viga ei olnud. Nägemine oli väga halb. Mingisugused prillid ei aidanud enam. Kaugele ei näinud ta üldse. Sellega oli vana loodusearmastaja silmadele loodus suletud. Kord oli talle ennustatud pimedaksjäämist, ning seda ta kartis. Parem poleks ta üldse enam tahtnud elada. Hoolimata sellest säilitas ta oma südamliku lõbususe, varjas kannatusi, mis endid varjata andsid, oli südamlik, lihtne ja rahulik. Kogu oma saatuse vastu tundis ta tänulikkust. Elu olevat temale rohkem annud, kui ta kunagi on julgenud loota. Nooruses ei olevat midagi lootnud. „Teised otsisid ja ta sandasid mulle teed.“

Kehaliselt hädine ning nõrk, säilitas Kitzberg surmani vaimse nooruse ja värskuse. Ta elas kõigile veel kaasa. Selgeimaks tõenduseks on sellest Tiibuse Jaagu ning Vaglaraua kirjavahetus. Eestit oli ta ikka eestlastele tahtnud, ja sellepärast oli iseseisvuse kättevõitmine temale sügavaimaks ja rõõmsaimaks elamuseks. Sellepärast olid ka tema tähelepanelikud silmad alati kõigile avaliku elu sündmusile pööratud. „Me oleme liiga paljudeks parteideks katki käristatud, meil on meie praeguse keskpõlve hulgas liiga palju kosmopoliite, meie luuletajad ja kirjanikud ei ole nii vaimustatud isamaalased, kui mina neid tahaksin näha. Meie noorus küll on teistsugune, sellel on jälle tuld ja vaimustust.“

Siin näeme vana Kitzbergi jälle olevat oma loomingu probleemi täisverelise ja täisväärtusliku eestlase igatsemise juures. Eestlase mõranenud ja hajavile kistud vaimulaad masendas teda. Aga sel puhul ei või olla huvita märkida, et ta ka Mogri Märdi probleemi polnud selja taha jät-

Aug. Kitzbergi haud Tartu Maarja kalmistul.

nud. Nii annab ta „Tuuletallaja“ lõpus pojale nõu: „Kui sa niikaugel oled, et võid ise valida, mõtle hästi järele, kas ei ole parem rikas olla kui tark.“ Ja 1925 kirjutab ta „Päeva-

lehe“ toimetajale Jalakale: „Elukogemuste põhjal soovitsaksin parem rakendada oma jõu praktilisele alale, hoiduda versta kaugusel kirjutamisest teistele ja teiste jaoks. Mina pole seda suutnud ja ma tahaksin seda kahetseda kui võiksin.“

Siinkohal anname veel sõna Kitzbergile enesele, kuigi alljärgnev on kirjutatud 1910, ühele noorele vaimsete huvidega ja kirjaniku-kalduvustega maanaisele. Need on ülimal määral iseloomulikud Kitzbergi kohta:

„Ilmavaate poolest lähen ehk sellepoolest teistest lahku, et südameharidust kõige ülemaks, muud suurt kõrget haridust ilma varanduseta aga õnnetuseks pean.“ Ja samas kirjas: „Mina ei ole enesele iialgi õhulossisid ehitanud ja sellepärast ei ole nad mul ka kunagi käes puruks läinud. Tahtsin ma k ü l a s esimene olla, siis ma seda olin, tahtsin ma oma r a h v a seas tuttav olla, siis ma seda võisin, [—] rikkusest ei pidanud ma kunagi lugu.“

Seitsmekümnendal sünnipäeval 1926. a. algul korraldas terve maa talle südamlikke austuseavaldusi. Selles esimest korda avaldus täiel määral Kitzbergi populaarsus ja armastatus. Laiadele rahvahulkadele oli ta kirjutanud: pehmelt, hellalt, häätahtlikult, jaatada püüdvalt. Südamest oli ta ikka kirjutanud, ning südamesse oli see läinud.

See oligi õieti finaalsiks tema töörikkale elule. Juba järgmise aasta sügisel haigestus vana kirjanik tüüfusesse ja kopsupõletikku, ning suri 10. oktoobril 1927.

Oma mälestuste lõpus töötab Kitzberg: „Ja kui peaks tulema, et kuulen murukamara all maa müdisevat teie võitlustest, ei ma siis püsi mulla all, vaid mu hall habemetutt keeritab teie keskel.“

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linaes köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

I sari.

Nr. 1. Fr. Toomus: **VILLEM REIMAN.**

Eesti kriitilise rahvusluse isa.

Ülevaade meie rahva olemasoluõiguse teadusliku põhjendaja elust, võitlusest ja tööst. „Üks suuremaid, keeda meie pind on kannud“, öeldi V. Reimani surma puhul. Selle suuruse kujunemise ja avaldustega viib meid kaasa Fr. Toomuse asjalik ülevaade.

Nr. 2. K. A. Hindrey: **KINDRAL ERNST PÖDDER.**

Landesvääri võitja.

Kindral E. Pödder on suure ja armastatud väejuhina meie rahva hinge jätnud kustumatu jälje. K. A. Hindrey tema isikliku sõbrana annab sellest nii erakordsest isiksusest haruldaselt loomutruu ja lähedase pildi.

Nr. 3. Joh. Lehman: **JAAN ADAMSON.**

Ärkava rahvusluse eelpost.

J. Adamson oli üks ärkamisaja suuremaid kujusid. Tavalise külakooliõpetaja seisukorrast tõusis ta mõõduandvaks rahvajuhiks. Eriti väärib ta tähelepanu Eesti Aleksandrikooli mõtte algatajana. Elukogenud õpetaja ja end. Aleksandrikooli kasvandik annab tema elukäigust kujuka läbilõike.

Nr. 4. J. Pert: **AUGUST WEIZENBERG.**

Eesti visaduse kehastus.

Praegusel põlvel pole sageli enam ettekujutustki sellest, milliste raskustega meie oma aja suurmeestel tuli võidelda. Eriti näeme seda otse muinasjutulikku tõusu saunikupoja ja talusulase seisukorrast rahvusvaheliselt tuntud kunstnikuks A. Weizenbergi juures.

Nr. 5. K. Mihkla: **EDUARD VILDE.**

Eesti kirjanduse vanameister.

E. Vilde on meile huvitav mitte ainult suure kirjanikuna, vaid ka tema isiklik elukäik on täis dramaatilist panevust, mida käesolevas vihus meisterlikult esile tõstetakse.

Nr. 6. A. Pärl: **JÜRI VILMS.**

Eesti iseseisvuse märter.

J. Vilmsi kuju on meie iseseisvusvõitluses üks heroilisemaid, kuid ühtlasi traagilisemaid. Juba 28-aastasena tõusis ta üheks meie suuremaks riigimeheks. Ta ei kohkunud riskimast eluga, kui isamaa hüvang seda nõudis, kuni sakslased ta metsikul kombel tapsid. Autoril, kes põhjalikult tunneb J. Vilmsi kodukohta, on läinud korda leida üldsusele seni tundmatuid andmeid tema elukäigu kohta.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linaes köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

II sari.

Nr. 7. Aug. Hanko: LEITN. JULIUS KUPERJANOV.

Partisaanide löögivaimu kehastaja.

J. Kuperjanov oma otse hulljulgete vägitgedega ja suure organiseerimisvõimega on oma nime vist küll kõige hiilgavamate tähtedega kirjutanud meie Vabadussõja ajalukku. Aug. Hanko, omaaegse kaitseministri esituses muutub ta meile taas elavaks ja vaimustavaks eeskujuks sangarlikkusest ja eneseohverdamisest.

Nr. 8. Joh. KAUP: KAPTEN ANTON IRV.

Soomusrongide löögivaimu kehastaja.

A. Irve otse legendaarne tõus allohvitserist divisjoniülema kohusetäitjaks, tema vaprad vägiteod Maailma- ja Vabadussõjas tõusevad selles vilunud ajakirjaniku noorsookohases esituses elavalt silmade ette. Koos eelmisega nad moodustavad põneva ülevaate meie ajaloo saatuslikumast ajastust — vaenlase sissetungimisest kuni Tartu ja Lõuna-Eesti vabastamiseni Eesti vägede poolt.

Nr. 9. Fr. Toomus: AUGUST KITZBERG.

Eesti algupärase draama looja.

Mida eesti kirjandusele E. Vilde oli romaani alal, seda oli A. Kitzberg näitekirjanduses. Tema elulugu on idülliline pilt väsimatust töömehesest ja lahkest inimsõbrast, kes oma teoste ja oma isikuga on leidnud tee paljude südamesse.

Nr. 10. A. Looring: MATTIAS JOHANN EISEN.

Kirjamees ja rahvaluulekoguja.

Eesti produktiivsemaid kirjamehi, maailma suurimaid rahvaluulekogujaid, uueaegse karskusliikumise rajajaid Eestis, populaarseid seltskonnategelasi — nii mäletavad M. J. Eiseni patriarkaalsest kuju veel paljud ja niisugusena annab ka tema elukäigu innukas uurija A. Looring meile temast huvitava pildi.

Nr. 11. Nigol Andresen: MIHKEL MARTNA.

Eesti sotsialistliku liikumise isa.

M. Martna polnud mitte ainult Eesti sotsialistliku liikumise vanemaid ja populaarsemaid juhte, vaid ka teeneterikas riigimees meie iseseisvusvõitluse algpäevilt. Tema aus ja sirgejooneline isik on leidnud hindamist niihästi maailmavaatelistel sõpradel kui ka vastaste poolt. Pilt, mille maalib temast üks tema parimaid tundjaid ja võitluskaaslasi, N. Andresen, on inimlikult lähedane ja tõetruu.

Nr. 12. M. Pukits: JOHANN KÖLER.

Eestluse eelpost Peterburis.

J. Köler oli neid vähesi eestlasi, kes võrsudes kehvast talutarest tõusis omal jõul tunnustatud kunstnikuks ja raius enesele tee keisrikotta ning Venemaa pealinna kõrgemasse seltskonda, jäädes seejuures alati ustavaks eesti rahvulaseks. Tema elulooga kerkib meie silmade ette rida pilte ärkamisaja rahvuslikest võitlusist.

III sari on ettevalmistusel.

